

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Центр підготовки магістрів публічної служби і професійних суддів

Кафедра загальнотеоретичної юриспруденції

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

«ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ»

виконав здобувач вищої освіти 2 курсу

денної форми навчання

галузь знань 28 «Публічне управління та
адміністрування»

спеціальність 281 «Публічне управління
та адміністрування»

Запорожченко Павло Олександрович

Керівник: доктор юридичних наук,

професор Дудченко Валентина Віталіївна

Рецензент: доктор юридичних наук,

професор Завальнюк Володимир Васильович

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ.....	8-26
1.1. Сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження функцій держави	8
1.2. Загальнотеоретична характеристика форм здійснення функцій держави та їх класифікація	18
РОЗДІЛ II. ПРАВОТВОРЧІСТЬ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ	
ДЕРЖАВИ.....	27-51
2.1. Поняття та ознаки правотворчості	27
2.2. Принципи та стадії правотворчості як форми реалізації функцій держави.....	36
РОЗДІЛ III. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ	
ДЕРЖАВИ	51-72
3.1. Поняття та ознаки правозастосування	51
3.2. Стаді та ідеологія правозастосування	62
РОЗДІЛ IV. ПРАВОІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ	
ДЕРЖАВИ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ	73-94
4.1. Загальна характеристика право інтерпретаційної форми реалізації функцій сучасної держави	73
4.2. Інтерпретаційні правові акти Конституційного Суду України: правова природа та види	87
ВИСНОВКИ.....	95-98
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	99-107

ВСТУП

Актуальність магістерської роботи обумовлена необхідністю дослідження сучасної держави, її завдань та функцій і відповідно форм їх реалізації. Сьогодні держава повинна виконувати ряд завдань, які постають перед нею у зв'язку з глобалізаційними процесами, екологічними проблемами, розмиттям кордонів, появою на міжнародній арені нових транснаціональних суб'єктів, інформаційними та міграційними процесами.

Для сучасної держави характерним є формування нових відносин між суспільством і державою. Особа, її життя та здоров'я, права та свободи є найвищою соціальною цінністю, дане положення знайшло своє відображення у конституціях демократичних держав, зокрема у ст.3 Конституції України. У зв'язку з цим зростає й змінюється соціальне призначення держави – головними завданнями постають охорона та захист прав і свобод особи, узгодження різноманітних інтересів суспільства, забезпечення безпеки, добробуту, політичної та економічної стабільності. Окрім того, сучасна держава повинна бути готовою до існування в умовах дестабілізуючих зовнішніх факторів, таких як стихійні лиха, економічні кризи війна тощо.

Про сучасність держави можна судити, виходячи з різних чинників. Одним з них постають ті функції, які вона виконує. Сучасна держава виконує низку нових функцій, що є свідченням їх динамізму та еволюції. Питання функцій держави посідає в загальній теорії права та держави чільне місце, зважаючи на те, що саме в них відображене соціальне призначення держави. Даній проблемі у свій час присвятили свої праці Аристотель, Томас Гоббс, Жан Боден, Жан-Жак Руссо, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, А. Токвіль, Ф. Фукуяма та ін.

У вітчизняній правовій науці функції держави присвятили праці Бондаренко А., Джураєва О., Дзевелюк М., Котюк В.О., Оборотов Ю.М., Рабінович П.М., Скакун О.Ф., Наливайко Л.Р. тощо. Завдяки працям даних

авторів сформована нова концепція функцій держави, яка відповідає світовим та європейським правовим стандартам.

Для характеристики сучасної держави важливим є не тільки дослідження її функцій, але й форм їх реалізації. Слід зазначити, що у порівнянні з функціями, даній проблемі в юридичній науці не приділено достатньої уваги. Питанням форм реалізації функцій держави присвятили свої праці Бобровник С.В., Зайчук О.В., Кельман М.С., Мурашин О.Г., Мельничук С.М., Оніщенко Н.М., Петришин О.В., Скакун О.Ф., Рабінович П.М. У названих працях розглянуто сутність та ознаки форм реалізації функцій держави, їх властивості, розроблено низку пропозицій щодо вдосконалення правових форм реалізації функцій держави. Разом з тим, слід відзначити, що значне коло питань потребують подальшого дослідження, зокрема, в межах правотворчої форми – договірна форма, в межах правозастосовної – контрольна та правоохоронна діяльність, в межах право інтерпретаційної – питання щодо правових позицій Конституційного Суду України тощо. Досить дискусійним сьогодні є питання стосовно судової правотворчості.

Все вищевказане є свідченням актуальності теми магістерської роботи.

Теоретичну основу магістерської роботи склали праці вітчизняних та зарубіжних учених з означеної проблематики.

Емпіричну основу – міжнародні та національні нормативно-правові акти.

Об'єктом магістерської роботи є сучасна держава та її функції.

Предметом магістерської роботи є форми реалізації функцій держави.

Метою магістерської роботи є дослідження форм здійснення функцій сучасної держави їх функцій, ознак та різновидів.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- охарактеризувати сутність та ознаки сучасної держави;
- з'ясувати функції, які виконує сучасна держава, надати характеристику їх сутності;
- виокремити основні види функцій держави;

- виявити організаційні та правові форми реалізації функцій держави;
- засімати особливості правотворчої форми реалізації функцій держави, її принципи та стадії;
- виявити сутність правозастосовної форми реалізації функцій держави, роль актів застосування права як різновиду правових актів;
- встановити призначення право інтерпретаційної форми реалізації функцій держави;
- розкрити сутність правових позицій Конституційного Суду України.

Під час написання роботи використано систему методологічних принципів, підходів та методів, що забезпечили обґрунтованість та логічність викладених положень та висновків. Слід зазначити, що використано як класичну, так і некласичну і постнекласичну методологію. Основою дослідження стали принципи плюралізму (використання різноманітних точок зору щодо предмета дослідження), історичній (формування вчення про функції держави та форми їх реалізації в різні періоди часу) об'єктивності (неупереджене ставлення до предмету дослідження).

Застосування аксіологічного підходу надало змогу розглянути сучасну державу, її функції та форми їх реалізації як правову цінність. Антропологічний підхід сприяв дотримуванні позиції щодо розгляду людини, її прав та інтересів як орієнтиру, що лежить в основі діяльності держави.

Діяльнісний підхід забезпечив розгляд форм реалізації функцій держави як виду правової діяльності.

Використання герменевтичного підходу надало змогу розкрити зміст поняття та категорій мета форм, через які передані основні позиції дослідження.

Застосування загальних та спеціальних методів сприяло всебічному вивченні проблематики, яка є предметом дослідження. Так, використання системно-функціонального методу надало змогу розглянути сучасну державу, функції та форми їх реалізації як складні системи, елементи яких знаходяться у взаємозв'язку один з одним. Шляхом використання логічних прийомів (аналіз та синтез, індукція та дедукція) сформульовано низку понять та здійснено

класифікацію (підрозділи 2.2., 3.2.). Використання порівняльно-правового методу дозволило виявити спільні та відмінні риси між правотворчістю та правозастосуванням (2.1.), правотворчістю та право інтерпретаційною діяльністю (3.1., 3.2.). Формально юридичний метод використовувався при аналізі положень нормативно-правових актів, в яких закріплені позиції щодо сучасної держави, її функцій та форм здійснення (1.1., 2.1, 2.2., 3.2, 3.3.).

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

1.1. Сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження функцій держави

Зміни, які сьогодні відбуваються у світі під впливом глобалізаційних, інформаційних процесів зумовлюють необхідність перегляду традиційних уявлень про державу, її функції та інститути. Сьогодні відбувається формування нового образу держави.

Варто погодитись з твердженням П. М. Рабіновича, що саме «знання про сутність сучасних держав озброюють юристів, державних службовців розумінням справжньої соціальної ролі їх професійної діяльності в суспільному житті» [119, с. 15]. Отже, необхідно поповнювати ці знання новими дослідженнями, адже й досі існує безліч невирішених проблем.

Сучасна держава є вельми динамічною. В літературі можна зустріти вживання лише загальної фрази: «держава сучасного типу - це демократична, правова держава». Існує багато наукових розробок поняття «сучасна держава». Різні вчення досліджують дану категорію за різними критеріями, що є свідченням актуальності даної проблеми.

Аналізуючи феномен сучасної держави, доречно окреслити основні риси сьогодення. Варто зауважити, що поняття «сучасна держава» тісно споріднене з критерієм часу і не є сталим: як кожна епоха колись була «сучасністю», так і для певного проміжку часу існує певний тип держави, який виявляється «сучасним», тобто таким, що відповідає умовам певної епохи.

Сьогодні вже не можна обмежитися трьома звичними ознаками держави (публічна влада, населення, територія) для виявлення сутності сучасної

держави. Про сучасну державу можна говорити в тому випадку, коли вона відповідає певним вимогам.

«Витоки сучасної держави необхідно шукати на тому історичному етапі, коли вперше було сформульовані та закріплені природні права людини і громадянина. Вчення про правову державу сформувало образ сучасної держави як організованого суспільства, в якому людина може бути вільною за умови поділу влади та панування правових законів» [123, с. 111]. Держава має створювати належні умови, які б гарантували реалізацію прав і свобод людини та сприяли відновленню порушених прав.

Для сучасної держави основною соціальною цінністю є людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, її права та свободи, їх захист та забезпечення реалізації. Дане положення відображено в основних законах держав. Таким чином, закріплення і реалізація прав і свобод людини є нормативно-правовою оцінкою сутності сучасної держави. Причому не просто формальне закріплення цих прав, а саме відповідність закону і як результат виконання та дотримання встановлених рішень.

Для існування держави як сучасної важливе значення мають легітимності, легальності та легалізації державної влади.

Легальність державної влади виражається через формально-юридичне визнання та закріплення у чинному законодавстві основних інститутів влади; легітимність - здійснюється на засадах визнання та підтримки народом державної влади та надає право змінювати існуючу державну владу при втраті нею легітимності; а також легалізованість - здійснюється через визнання більшістю зарубіжних країн.

Сучасна держава повинна, перш за все, бути державою правовою. Мова йде про відповідність кількості правових нормативів соціальним потребам людини і суспільства, відповідність положень і нормативів чинного законодавства нормам Конституції, винесення державно-владних рішень, що не розходяться з вимогами верховенства права і верховенства закону, здійснення винесених судових рішень, та, врешті решт, спроможність державної влади відповідати принципам і вимогам правової держави.

Проблематика сучасної держави пов'язана з таким важливим критерієм, як поділ на сильні та слабкі держави, що виражаються через ступінь їх фактичної самостійності та здатності підтримувати своє існування [1, с. 244].

Слабкість держави виражається в безсиллі держави вирішувати глобальні проблеми, і не легітимності політичної системи в цілому. Варто зауважити, що будь-яке ослаблення держави - це перепона на шляху інтенсивного соціального розвитку. Отже, саме слабка держава не володіє достатньою стійкістю в державно-правових процесах.

У зв'язку з глобалізаційними процесами, розширюється сфера функціональної відповідальності держави і, водночас, обмежується її здатність самостійно розв'язувати ті проблеми, що постають перед нею. Нині жодна держава не може існувати без активної взаємодії з міжнародною системою, а відкритість держави є конструктивним елементом самої державності і представляє собою наступну важливу ознаку сучасної держави [124, с. 9].

Характеризуючи сучасну державу не можна не зважати й на інформатизацію суспільства. «Інформатизація суспільства, як важлива ознака сучасної держави, може впливати по різному на державно-правове життя. З одного боку інформатизація відкриває нові горизонти перед державою, робить її відкритою та комунікативною, підвищує роль інформації в усіх сферах буття людини. Інтернет уже діє як один із інструментів політичної діяльності та виступає зручним способом прояву громадської активності» [123, с. 111].

З іншого боку «така реалізація дозволяє суб'єктам досягати інформаційних інтересів поза межами держави, що викликає проблеми для традиційних інститутів держави та її функцій» [32, с. 5]. Такі негативні наслідки спричиняють розмивання суверенітету національної держави. Виникає проблема забезпечення інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки.

«Дієвим чинником розвитку сучасної держави також виступає ринкова економіка, яка має взаємний вплив щодо держави. Економічна неспроможність держави виражається в її нездатності швидко й успішно вирішувати політичні, економічні, соціальні, екологічні та багато інших проблем розвитку суспільства, людини, природи» [1, с. 245]. Але з іншого боку віддання переваги

економічного критерію, «змушує говорити про державу-корпорацію, а не сучасну державу з її гуманним, соціальним призначенням» [1, с. 293].

Також, на нашу думку, важливим критерієм розвитку та становлення сильної, сучасної держави являється духовна сфера держави, що проявляється в правовій культурі та виступає у вигляді дотримання моральних принципів і релігійних канонів. «В країнах Західної цивілізації пропагандуються сучасні «ліберальні» цінності: пріоритет земного життя над життям вічним, особистої свободи та прав над моральними вимогами віри і цінностями релігійного способу життя. Все це призводить до розмивання межі між добром і злом і, врешті решт, може ослабити державу» [1, с. 248]. Адже держава не може існувати без ціннісного і духовного орієнтиру.

Отже, ми приєднуємося до точки зору, що «сучасна держава - це демократична, правова, сильна, комунікативна та відкрита, економічно та духовно стабільна, динамічно зумовлена новими факторами державного розвитку інституціональна система організації легітимної, легальної та легалізованої державної влади у суспільстві на певному просторі, основним завданням якої є забезпечення та захист прав і свобод людини і громадянина» [124, с. 11].

Для характеристики сучасної держави величезне значення набуває те, як держава виконує своє соціальне призначення, які функції вона виконує. Питання щодо функції держави - одне з найдискусійніших в теорії права та держави, що має як науково-теоретичне, так і політико-практичне значення. Адже саме «функції виражають безпосередню сутність держави та її соціальне призначення. Вивчення функцій дає можливість визначити характер діяльності держави, її пріоритети на певному етапі розвитку, а також оцінити рівень її організованості й ефективності» [127, с. 133].

Особливо актуальним це питання постає сьогодні, коли українське суспільство перебуває в стані реформування усіх сфер життя, в тому числі й державно-правової. Змінюється сам зміст функцій держави, їх значення, правові форми й методи здійснення. Нові завдання та розбудова України як правової, демократичної, соціальної держави, оптимізація діяльності державно-

правових інститутів у пошуку ефективної моделі регулювання життя українського суспільства зумовлюють важливість і необхідність сучасного теоретичного узагальнення та переосмислення накопичених в юридичній науці поглядів щодо функцій сучасної держави та форм їх здійснення.

Як зазначає С. Гайду, «у функціях держави закладені її історична траєкторія розвитку, розуміння своєї соціальної місії, специфіка діяльності, що обумовлена станом держави та інституційною природою реалізації влади, особливості й закономірності розвитку, динаміка соціально-економічних, політичних і духовних перетворень в житті суспільства» [21, с. 6].

Аналіз наукових праць з теорії держави і права дає змогу стверджувати, що на сьогодні вивчення функцій сучасної держави є одним з найбільш досліджуваних напрямів. Але все ж у сучасній юридичній літературі багато питань не мають єдиного трактування, зустрічаються різні (іноді - протилежні) підходи в теорії функцій держави, а також відсутня єдина думка щодо універсальної класифікації функцій сучасної держави. Крім того, у зв'язку зі зміною економічного, соціально-політичного і державного ладу велика кількість досліджень (особливо тих, що стосувалися розгляду функцій соціалістичної держави) втратила актуальність і не може повното мірою використовуватись у сучасних умовах.

Зміни, що відбулися останнім часом в українській державно-правовій дійсності, значною мірою позначилися на системі й змісті функцій держави, сприяли появі нових пріоритетних напрямів в її діяльності. Таким чином, сучасний стан дослідження функцій держави характеризується існуванням цілої низки проблем - від неузгодженості у класифікації функцій держави до розуміння їх змісту та значення на сучасному етапі розвитку державності. Очевидно, що це питання потребує дослідження та систематизації.

Функції держави на різних етапах розвитку державності та науки про неї досліджували: Платон, Аристотель, Цицерон, Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. В. Гегель, А. Токвіль та ін. Серед сучасних вітчизняних дослідників цієї проблематики можна відзначити таких учених, як А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, О. О. Джураєва, А.І. Бондаренко, М.В. Дзевелюк,

О.Ф. Скакун, С.В. Гайду, О.А. Марущак, О.М. Лощихін, О.В. Сінькевич, Ю.М. Оборотов та ін. Отже, ступінь розробленості проблеми в далекому й недавньому минулому був достатньо значним. Разом з тим, аналіз цих робіт дає підставу стверджувати, що питання функцій держави і сьогодні залишається дискусійним.

В теперішній час можна говорити не лише про зміну ознак що характеризують її сутність, але й про зміну відповідно напрямків діяльності – функцій. Причому змінюються не лише функції, але й так би мовити їх номенклатура. Це є свідченням еволюції функцій держави.

Актуальним сьогодні видається розгляд не лише сутності функцій держави, але й їх класифікація, що має важливе як теоретичне, так і практичне значення. «Класифікація може бути визначена як «система супідрядних понять (класів об'єктів) якої-небудь галузі знання або діяльності людини, що використовується як засіб встановлення зв'язку між цими поняттями або класами об'єктів» [34, с. 112].

При цьому розрізняють природні класифікації, що припускають розподіл об'єктів якого-небудь роду на взаємозалежні класи відповідно до істотних їхніх ознак (як правило, саме такі класифікації являють наукову цінність), і штучні класифікації, підставами яких є несуттєві ознаки класифікуючих об'єктів.

Таким чином, «складання будь-якої класифікації, у тому числі функцій держави, припускає необхідність визначення об'єктів класифікації; визначення ознаки, що буде покладена в основу даної класифікації (у більшості випадків мова йде саме про визначення істотної ознаки); і, нарешті, розподіл класифікуючих об'єктів на взаємозалежні класи відповідно до визначеної ознаки. При цьому дуже важливо, щоб були дотримані правила розподілу обсягу поняття» [34, с. 112]. Класифікація функцій держави - це їх розподіл на окремі види, групи залежно від тих чи інших критеріїв, що має практичне значення для вироблення рекомендацій з удосконалення певних напрямів її діяльності.

«Класифікаційна проблема ще більш ускладнюється пануючим у правовій науці визначенням функції держави як основного (головного) напрямку її діяльності. Тому що, якщо погодитися з таким трактуванням функцій держави, то для вирішення розглянутої проблеми необхідно не тільки визначати їхній обсяг, але і відмежовувати функції держави від інших (неголовних) напрямків її діяльності, що саме по собі є непростим, дискусійним питанням» [34, с. 141].

Сучасна держава виконує різноманітні за змістом, обсягом та іншими показниками функцій, що сприяє виникненню в юридичній науці множинності класифікацій функцій держави за різними критеріями. Класифікаційні критерії, тобто підстави, що дозволяють віднести ті або інші функції до конкретного класу, групи, мають різний характер.

Типологізація державних функцій може будуватися на підставі таких критеріїв, як соціальна значущість, тривалість дії, сфера діяльності, форма закріплення та інші. Отже, розглянемо ці класифікаційні критерії та перевіримо їх достовірність в сучасних умовах.

1. У сучасній юридичній літературі загальноприйнятим вважається розподіл функцій держави за соціальною важливістю (значущістю) на основні й неосновні. «Під основними функціями розуміють найзагальніші та найважливіші напрями діяльності держави щодо здійснення стратегічних завдань і цілей, які постають перед державою в конкретний історичний період. До неосновних функцій відносять здійснення державою конкретних завдань у другорядних сферах суспільного життя» [127, с. 134].

Слід зазначити, що дана класифікація має певні недоліки, зважаючи на її певну необ'єктивність. З даним твердженням можна погодитися, адже ми визначаємо функції держави як саме основні напрями її діяльності.

2. За часом їх дії функції держави поділяються на постійні і тимчасові. «Постійні функції здійснюються державою впродовж тривалого часу і притаманні їй на усіх або більшості етапах її існування, функціонування та розвитку (політична, соціальна, організація оборони країни та ін.). Тимчасові з'являються внаслідок виникнення специфічних умов суспільного розвитку,

необхідністю вирішення деяких невідкладних завдань. У міру їх зникнення вони у припиняють своє існування (керівництво військовими операціями під час війни, боротьба з епізоотіями, стихійним лихом та ін.)» [38, с. 73].

3. Залежно від спрямованості функцій на вирішення внутрішніх чи зовнішніх завдань виділяють функції зовнішні та внутрішні.

О. Ф. Скакун вважає, що «до внутрішніх функцій потрібно віднести – політичну, економічну, соціальну, екологічну культурну інформаційну, правоохоронну та правозахисну; до зовнішніх – функцію співробітництва та інтеграції з сучасними державами в різних державно-правових сферах суспільного життя, функцію оборони держави забезпечення миру та підтримку світового правопорядку» [127, с. 134].

Проте слід зазначити, що дана класифікація є досить умовною. Адже в сучасних умовах стрімкого економічного розвитку, глобалізаційних процесів, інформатизації та діджиталізації кожна функція внутрішня має зовнішній аспект, і навпаки, Так, внутрішня економічна функція має зовнішній вираз в організації економічного співробітництва з іншими державами.

4. Ряд учених висувують ідею про існування всього лише однієї - генеральної функції держави, зміст якої полягає «в забезпеченні нормального функціонування громадянського суспільства. Така функція представляє собою реалізацію загальних справ, які забезпечують об'єктивні передумови людського існування, а саме: природні умови - забезпечення життя, здоров'я людини та нормального середовища її проживання; соціально-культурні умови - загальна свобода, доступ до культурних цінностей, освіти; економічні умови — приватна власність, тощо; політичні умови - доступ до управління справами суспільства, реальна участь у ньому, гласність тощо» [33, с. 108].

Підтримуємо О. Джураєву, що з даною тезою можна погодитись подекуди умовно, для того щоб показати увесь спектр напрямів діяльності сучасної держави необхідно виділяти певні підфункції.

5. Деякі вчені обґрунтовують класифікацію функцій держави, що базується на принципі поділу влади. І відповідно підрозділяють функції на законодавчі (правотворчі), управлінські і судові. Деякі автори в таку

класифікацію включають як самостійну функцію державний нагляд. Така класифікація не у всіх вчених-юристів викликає визнання. Наприклад, О. О. Джураєва вважає, що «можна сумніватися у справедливості подібної класифікації функцій держави, тому що в даному випадку ми маємо справу скоріше з класифікацією форм здійснення державних функцій, а не самих функцій держави» [34, с. 144]. З даною позицією слід погодитися.

6. Найбільш обґрунтованою в сучасних умовах класифікацією функцій держави, на думку багатьох науковців, є класифікація за об'єктами державного впливу. Основана на такому критерії, як сфера діяльності держави, ця типологія близька до попередньої, але при цьому позбавлена її головних недоліків і достатньо логічна. «Функції держави в даному випадку виступають як основні напрями реалізації завдань і цілей, соціального призначення держави в процесі її діяльності в різних сферах суспільного життя» [56, с. 294]. Залежно від того, в якій сфері життєдіяльності суспільства держава здійснює свої функції - економіці, політиці, соціальній сфері, духовному житті суспільства, - можна виділити функції економічного, політичного, соціального, культурного та міжнародного характеру. Зокрема, виділяють:

- у сфері економіки - довгострокове планування та прогнозування економічного розвитку країни, формування державного бюджету, встановлення системи оподаткування, сприяння підприємницькій діяльності та ін.;

- у соціальній сфері - соціальний захист малозабезпечених прошарків населення, розвиток системи охорони здоров'я;

- у політичній сфері - охорону законності та правопорядку, прав і свобод людини, забезпечення вільного волевиявлення громадян, попередження міжнаціональних та релігійних конфліктів;

- у культурній сфері - державну підтримку та фінансування культури, мистецтва, освіти;

- у міжнародній сфері - взаємовигідну економічну, політичну, науково-технічну, військову та культурну співпрацю з іншими державами, захист територіальної цілісності та суверенітету, підтримку системи міжнародної безпеки.

7. В сфері забезпечення навколишнього середовища – екологічна функція, яка виявляється в її діяльності з охорони природи та раціонального використання природних ресурсів, підтримки екологічної безпеки як на державному так і міжнародному рівні. Дана функція ще раз підтверджує умовність розподілу функцій на внутрішні та зовнішні.

Даний перелік функцій розширюється у зв'язку з появою нових сфер життєдіяльності суспільства. Ще зовсім недавно в юриспруденції мова йшла лише про правоохоронну функцію, яка «проявлялась в забезпеченні державою суспільного і правового порядку, захисті та охороні прав і інтересів громадян і організацій, захисті конституційного ладу і держави від протиправних зазіхань» [7, с. 252-258].

Митна функція починає відігравати усі більш значиму роль у процесах економічної та політичної інтеграції України. Це пов'язано з тим, що «сучасна держава все активніше використовує засоби митного регулювання для непрямого впливу на економіку, що є виправданими з точки зору захисту внутрішнього ринку від агресивного імпорту. А також митна функція отримує своє вираження як один із пріоритетних напрямів економізації державного управління, оскільки саме митниця є одним із найважливіших наповнень державного бюджету багатьох сучасних держав» [51, с. 4].

Це є свідченням, що такі функції виражають досить нові напрями діяльності сучасної держави і доповнюють існуючу класифікацію за сферами життєдіяльності суспільства.

Наведене ще раз підкреслює еволюційний характер функцій держави, а також їх новий зміст саме в сучасній державі. Як зазначає С. М. Мельничук, «у сучасний період одним із значущих факторів впливу на державу Україна є насамперед стан міжнародного правопорядку, який впливає на функціонування правової демократичної державності. Повномасштабна війна як зовнішній фактор, обумовлює масштабність її впливу на різні сфери життєдіяльності суспільства, окреслює першочерговість тих чи інших завдань сучасної держави, що потребують розв'язання, зокрема, й щодо посилення національної безпеки,

яка є ґрунтом для функціонування держави Україна як незалежної та суверенної» [81, с. 24].

1.2. Загальнотеоретична характеристика форм здійснення функцій держави та їх класифікація

Сучасну державу характеризує не тільки система функцій, які вона виконує, але й їх здійснення. «Кожна конкретна функція держави поєднує у собі зміст, форму та методи здійснення відповідної гілки єдиної державної влади - законодавчої, виконавчої чи судової влади, застосування якої пов'язане з особливостями конкретного об'єкта державного впливу» [3, с. 34].

На думку О. Ф. Скакун, «конкретна функція держави являє собою єдність змісту, форм і методів здійснення державної влади у визначеній сфері діяльності держави; характеризується відомою самостійністю, однорідністю, повторюваністю» [126, с. 43].

Форми здійснення функцій держави розкривають їх зміст та сутність, чинять безпосередній вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства, забезпечують певну системність функцій.

Слід зазначити, що проблема форм здійснення функцій держави завжди привертала увагу не лише юристів, але й соціологів, філософів спеціалістів з державного управління тощо. Слід зазначити, що формування правової демократичної держави з міцним громадянським суспільством на порядок денний висувають й питання оновлення форм здійснення функцій держави.

Перш ніж звернутися до питання форм здійснення функцій держави, необхідно розкрити саме поняття «форма». У етимологічному значенні форма (лат. *forma*) - передусім, зовнішній вигляд, зовнішній вигляд предмета, зовнішнє вираження будь-якого змісту, і навіть внутрішню будову, структура, певний і визначальний порядок предмета чи порядок ходу процесу [35].

С. П. Щерба під формою розуміє вираз змісту. «Це – внутрішня та зовнішня організація змісту, спосіб його існування, який має свою визначеність, стабільність та самостійність» [154, с. 341]. Отже, категорії «форма» та «зміст» тісно взаємопов'язані між собою та використовуються для характеристики відношення між способом організації та зовнішнім виразом. Зміст того чи іншого явища визначає його форму і знаходить свій прояв власне через форму, оскільки поза формою зміст існувати не може.

У теорії державного управління термін «форма» означає «вигляд, будь-який зовнішній прояв певного змісту. Якщо функції управління розкривають основні напрями цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на об'єкти управління, то форми управління - це шляхи здійснення такого цілеспрямованого впливу, тобто форми управління показують, як практично здійснюється управлінська діяльність» [73, с. 269].

Досліджуючи форми здійснення функцій держави не можна обійти й питання методів здійснення названих функцій. В літературі іноді спостерігається ототожнення даних понять. Разом з тим це все ж категорії з різним змістом. Так, «метод» у перекладі з грецької - «шлях, через», що означає «систематизовану сукупність кроків, які необхідно здійснити для виконання певного завдання, досягнення мети» [31, с. 39]. У сучасній науці під методом розуміють особливий прийом або систему прийомів, що застосовуються у будь-якій науково-практичній діяльності. Жоден прийом не є повноцінним і завжди реалізується в сукупності дій.

Щодо методів здійснення функцій, то, на наш погляд, вони залежать від компетенції та форм діяльності відповідних державних структур, які на практиці здійснюють виконання функцій держави у межах своєї компетенції.

Слід відокремлювати функції держави від форм та методів їх здійснення. Кожна конкретна функція держави поєднує зміст, форму і методи здійснення. Однак справедливим буде зауваження, що метод завжди супроводжує форму, яка, у свою чергу, тісно пов'язана із змістом. У наукових здобутках теоретиків та практиків як зарубіжної, так і вітчизняної юридичної

науки проглядається тенденція плюралізму ідей, поглядів щодо форм здійснення функцій держави.

Тенденції підміни понять прогнозовані і в сучасній вітчизняній правовій науці. Їх не випадковість обумовлюють державні процеси, наслідком яких є ускладнення у державній діяльності, що знаходить своє вираження у масштабності та наповненні новим змістом функцій держави, зростанні ролі всіх ланок державного механізму у їх здійсненні тощо.

Органи держави грають специфічну роль у механізмі здійснення функцій держави залежно від функціонального призначення, яке чітко відбито у їх правовому статусі. У сучасних роботах присутній дещо модифікований підхід. Так, О. Олійник, М. Копейчиков вважають, що «форми здійснення функцій держави – це спеціальні аспекти її діяльності, за допомогою яких реалізуються державні функції» [89, с. 219].

За правовими наслідками названі форми поділяються на правові та неправові (організаційні). Водночас автори не дають відповідного пояснення формам здійснення функцій держави, оскільки, оперуючи терміном «спеціальні аспекти діяльності» (види, форми діяльності тощо), не деталізують зміст цих «спеціальних аспектів», що є недостатньо коректним з гносеологічної точки зору. Заслуговує на увагу позиція М. С. Кельмана та О. Г. Мурашина, які вказують, що «форми реалізації функцій держави показують, який зовнішній вигляд набуває діяльність держави, як вона оформлена» [46, с. 96]. Варто відзначити чіткість, ємність та лаконічність даного визначення.

В. Веклич вважає, що «під формами слід розуміти деякі «види діяльності» держави, які відрізняються високим рівнем «узагальнення» та є основними при реалізації покладених на неї завдань» [18, с. 12].

Зазначені підходи тією чи іншою мірою заслуговують на увагу, оскільки дозволяють чіткіше зрозуміти категорію, що досліджується. Однак лише незначна кількість робіт містить критерії, які виступають каркасом у формулюванні самого поняття «форми здійснення функцій держави». Зазвичай спостерігається ситуація, коли вчені, намагаючись всебічно деталізувати форми здійснення функцій держави, беруть за основу ознаки цих функцій. У правовій

літературі серед більшості вчених склалося визначення поняття форм здійснення державних функцій як зовнішнього вираження функціонування держави, способів та засобів здійснення конкретної практичної діяльності держави, спрямованої на реалізацію цілей та вирішення поставлених перед нею завдань.

Таким чином, багато запропонованих раніше ідеї та класифікації не втратили свого теоретичного та методологічного потенціалу, вони використовуються та розвиваються у сучасному державознавстві як вихідні у процесі пізнання особливостей сучасних форм реалізації функцій держави. Використання традиційних підходів є важливим для подолання фрагментарності теоретичних розробок та визначення нових науково обґрунтованих трактувань досліджуваної термінології. Форма здійснення функцій держави - це зовнішній вираз перебігу процесу здійснення функцій держави, зумовлений сутністю держави та змістом напрямів її діяльності, наповнений характерним змістом, внутрішньою будовою, що має нормативну визначеність та відносну самостійність у межах Конституції та законів України».

Не менш цікавим є питання й щодо класифікації форм здійснення функцій держави. На обґрунтованості теоретичного підходу, згідно з яким виділяють правові та організаційні форми здійснення функцій держави, наполягає І. І. Мотиль. Автор вважає, що зазначені форми взаємообумовлені та органічно поєднуються. У цьому контексті науково-теоретична проблема полягає не у визначенні першості правових чи організаційних форм діяльності, а у способі їх гармонійного поєднання для досягнення кінцевої мети [86, с. 48].

Аналіз юридичних джерел свідчить про те, що у правовій науці велике поширення набула класифікація, яка має вагому теоретико-практичну значимість, та критерієм якої виступає однорідна за своїми зовнішніми ознаками діяльність органів держави щодо здійснення її функцій. Вона служить для з'ясування того, як механізм держави реалізує її функції, яким чином держава використовує право для виконання своїх завдань та функцій.

Цей поділ - оптимальний при визначенні процесу використання державним механізмом права як інструменту реалізації його функцій.

Загальновідомо, що держава і право як феномени суспільства через безпосередню взаємодію становлять діалектичну єдність. Спираючись на той факт, що Конституцією України нашу державу визначено як демократичну, правову, логічно вважати домінуючими лише правові форми здійснення функцій держави.

Зокрема, пріоритетність правових форм наголошує Г. Бістрик, зазначаючи, що «серед форм діяльності держави чільне місце займають правові форми (правотворча, правозастосовна, правоохоронна, контрольна-наглядова, інтерпретаційно-правова та установча), які характеризуються як визначений законом (юридично оформлений) порядок здійснення компетентними органами та особами юридично значущих дій, спрямованих на здійснення функцій держави» [10, с. 145].

У процесі реалізації функції держави одна й та ж сама правова форма включає діяльність органів практично всіх гілок державної влади. С. М. Олійников пропонує як критерій класифікації правових форм здійснення функцій держави враховувати видовий зміст державної діяльності. Автор вважає, що «правова діяльність як різновид соціокультурної влітається у тканину соціального буття, перетворює, організовує та стабілізує суспільні процеси. У той самий час суто правова діяльність може бути зведена лише до безглуздої правової форми. Вона існує як самостійне явище не тільки у вигляді правотворчості, правозастосування, правотлумачення, а й у вигляді інших форм правореалізаційної діяльності, включаючи укладання договорів» [90, с. 151].

Правова форма здійснення функцій держави - це зумовлений правом та змістом напрямів діяльності держави нормативно-визначений процес їх здійснення органами державної влади та недержавними організаціями у межах та способами, регламентованими Конституцією та законами України. Вплив держави на суспільні відносини вимагає її оформлення у відповідні правові форми. Форми здійснення функцій держави показують, якого зовнішнього виразу набуває діяльність держави, яким чином вона оформлена. До того ж варто зауважити, що йдеться не про зміст та форму права, а про правове оформлення діяльності держави.

У контексті домінування термінологічної нечіткості конкретним результатом наукового аналізу є поділ правових форм здійснення функцій держави щодо змісту діяльності органів держави на правотворчу та правозастосовну, які, у свою чергу, мають окремі видові категорії. Отже, правове оформлення діяльності держави проходить наступні основні стадії: по-перше, прийняття нормативно-правових актів; по-друге, організація їх виконання у спосіб і в межах, визначених Конституцією та законами України. Ці стадії є єдиним та нерозривним процесом. Але кожна з них має свої особливості, зміст, отримує правове оформлення, визначення ролі у процесі здійснення функцій держави. Багатоаспектність досліджуваної проблематики спонукає до концептуального узагальнення та синтезу теоретичних підходів до визначення змісту цих форм та їх ефективності у здійсненні функцій держави.

Розподіл форм реалізації функцій держави на правові та організаційні ні в якому разі не зменшує організаційну роль права в житті суспільства. Правові форми завжди є організаційними, але не всі організаційні форми правові. «Організаційні форми полягають в однорідній за своїми зовнішніми ознаками діяльності держави, яка наводить до юридичних наслідків. В той же самий час форми організаційної, фактичної діяльності так чи інакше реалізуються в межах окремого правового регулювання на основі виконання вимог законності» [149, с. 122].

«Організаційні (неправові) форми здійснення функцій держави – це специфічні види фактичної діяльності, які не тягнуть правових наслідків» [149]. Розрізняють регламентуючі, економічні, контрольні, виховні та інші види організаційних форм.

«Організаційно-регламентуюча форма - підбір, розміщення, виховання і визначення ефективності діяльності кадрів у сфері здійснення державних функцій (кадрова робота, підготовка документів).

Організаційно-економічна форма - це організація матеріально-технічного забезпечення здійснення державних функцій.

Організаційно-контрольна форма - це організація недержавного контролю в сфері здійснення державних функцій.

- організаційно-виховна форма - це організація виховання, пропаганди, агітації, інформації та іншого забезпечення виховного впливу на населення в сфері здійснення державних функцій;

- організаційно-господарська форма – це поточна господарська форма щодо матеріального забезпечення виконання державних функцій (бухгалтерський облік, статистика, організація постачання, збуту тощо);

- організаційно-ідеологічна форма – це повсякдення роз'яснювальна, виховна робота, пов'язана із забезпеченням і виконанням різних функцій держави (роз'яснення виданих законів та інших нормативно-правових актів, формування суспільної думки, робота засобів масової інформації)» [151, с. 55].

У той же час форми організаційної, фактичної діяльності так чи інакше реалізуються в рамках визначеного правового врегулювання, на основі виконання вимог законності. Як зазначає В. О. Костюк, «правові форми діяльності держави - це визначений законом, юридично оформлений порядок здійснення компетентними органами і особами юридично значущих дій, спрямованих на здійснення функцій.

Правові форми діяльності держави характеризується рядом ознак, які відрізняють їх від організаційних форм.

1. Вони є системою юридично значущих дій, які здійснюються органами держави, посадовими особами та іншими уповноваженими на те суб'єктами. Дії набувають властивості «юридично значущих» завдяки їх спрямованості на реалізацію суспільних потреб саме правовими засобами. Вихідне і заключне призначення цих дій полягає в забезпеченні впливу держави на суспільні відносини шляхом створення нормативних приписів, прийняття нормативно-правових актів та забезпечення їх реалізації.

2. Предметом юридично значущих дій є певне коло юридичних питань, які підлягають вирішенню на користь і для задоволення інтересів зацікавлених суб'єктів. Так, прийняття закону повинно відповідати інтересам народу і держави, винесення судом рішення - інтересам позивача чи відповідача.

3. Здійснення юридично значущих дій відбувається за допомогою таких юридичних засобів, як розробка і прийняття нормативно-правових актів,

видання актів тлумачення норм права, прийняття індивідуально-правових актів в порядку застосування норм права тощо. Правові форми здійснення функцій державі уособлюють механізм правового регулювання.

4. Результати застосування окремих правових форм закріплюються у визначених законом юридичних актах (закон, постанова Уряду, рішення суду, міжнародний договір тощо).

5. Порядок здійснення юридично значущих дій, як правило, регулюється процедурно-процесуальними нормами. Він може бути регламентованим детально (наприклад, регулювання процедури діяльності судових органів процесуальними кодексами) або ж фрагментарно (регламентація процедури діяльності окремих органів держави, посадових осіб при вирішенні ними юридичних питань)» [55, с. 81-82].

В залежності від специфічних видів державної діяльності основними правовими формами здійснення функцій сучасної держави є: законодавча тобто нормотворча діяльність; виконавча, тобто управлінська діяльність; судова діяльність, або правосуддя.

«Нормотворча діяльність полягає у виданні представницькими і законодавчими органами законів, обов'язкових для виконання всіма державними органами, громадськими об'єднаннями, органами місцевого самоврядування, посадовими особами і громадянами.

Виконавча (управлінська) діяльність являє собою засновану на законах оперативну, повсякденну реалізацію органами виконавчої влади (державного керування) функцій держави в сферах розвитку економіки і культури, соціального забезпечення та охорони здоров'я, транспорту і зв'язку, охорони суспільного порядку, оборони країни і т. д.

Судова діяльність охоплює реалізацію функцій держави шляхом здійснення правосуддя всіма ланками судової системи країни - Конституційним Судом України, судами загальної юрисдикції, Верховним Судом України, Вищим Господарським Судом України і піднаглядними йому господарськими судами.

Контрольно-наглядова діяльність - це виконання функцій держави за допомогою дії всіх різновидів державного нагляду і контролю за законністю» [62, с. 99-100].

Також слід виділити в якості нової форми здійснення функцій сучасної держави правозахисний інститут омбудсмена, правовий статус якого визначається Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [115]. Цей інститут діє неформально та охоплює в собі владний початок і демократичність, високий ступінь відвертості і публічності. Він виступає як «контролюючий орган, уповноважений парламентом, а його діяльність спрямована на захист законних прав та інтересів громадян за результатами діяльності чи бездіяльності державних органів або посадових осіб» [115].

Кожна з названих форм з обліком властивих їй способів і засобів служить цілям діяльності органів держави.

Наукове і практичне значення даної класифікації полягає в тому, що вона сприяє вивченню та удосконаленню поділу праці між конкретними ланками механізму держави за виконанням її функцій, тісно співвідноситься з принципом поділу влади.

Щодо правових форм реалізації функцій, заслуговує на увагу точка зору Мельничук С.М. Дослідниця вважає, що слід виділять наступні форми реалізації функцій держави: правотворчу, правозастосовну та право-інтерпретаційну. На її думку, саме дані форми забезпечують цілісність процесу реалізації функцій сучасної держави України¹.

На нашу думку, враховуючи змістовну наповненість даної класифікації, в основу якої покладено спосіб здійснення уповноваженими на правову діяльність суб'єктами, вона є найбільш прийнятною і була покладена в основу нашого дослідження.

¹ Мельничук С.М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна. Автореферат ... доктора юрид. наук. 12.00.01. Київ, 2013. С.5.

РОЗДІЛ II. ПРАВОТВОРЧІСТЬ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

2.1. Поняття та ознаки правотворчості

Правотворчість є однією з провідних форм реалізації функцій держави, зважаючи на її результати, а саме – створення правових норм, які виступають регуляторами суспільних відносин. Завдяки правотворчості формується правова система держави, упорядковуються процеси життєдіяльності суспільства, встановлюються суб'єктивні права та обов'язки фізичних та юридичних осіб, встановлюється відповідальність за скоєння вчинків які порушують норми права.

Виходячи з зазначеного, можна стверджувати, що в залежності від того, який характер носить правотворчість її принципів та видів можна створити враження про демократичність тієї чи іншої держави. Слід зазначити, що на здійснення правотворчості впливає багато чинників, серед яких релігійні, політичні, економічні, культурні, етичні тощо. Можна стверджувати, що правотворчість відображає ступінь цивілізованості того чи іншого суспільства.

Грушевський М. визначив правотворчість як «процес, яким суспільство, народ, держава творить форми державної та суспільної організації, комбінує і пристосовує до потреб нового життя, приватного і суспільного, елементи звичаєвого права, традиції, старе право, впливи найновіших правових систем» [47, с. 346].

Дослідження сутності, змісту та форм правотворчості є одним з провідних напрямів у вітчизняній правовій науці. Даній проблемі присвячено значну кількість монографій дисертаційних досліджень, наукових статей, круглих столів та конференцій. Разом з тим, є досить багато питань, що становлять предмет дискусії, зокрема, щодо співвідношення понять правоутворення, правотворчість, законотворчість, нормотворчість. Проаналізувавши існуючі в юридичній літературі точки зору, можна викласти наступне. Юридична енциклопедія визначає правотворчість як «напрямок діяльності держави, пов'язаний із офіційним закріпленням норм права шляхом формування приписів їх змін, доповнення та скасування» [12, с. 51].

Кельман М., Мурашин О., Хома Н. правотворчістю називають «форму владної діяльності уповноважених суб'єктів (передусім держави), спрямованої на утворення нормативно-правових актів, за допомогою яких в чинній юридичній системі запроваджуються змінюються чи скасовуються правові норми» [47, с. 346].

О. Скакун визначає правотворчість як «правову форму діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язану із встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм. Правотворчість виражається у формуванні, систематизації прийнятті та оприлюдненні нормативно-правових актів» [126, с. 222].

Представники позитивістського напрямку (П. Рабінович, О. Скакун та інші) вважають, що «правотворчість спрямована на «творення права», яке відображається у певних об'єктивних формах, серед яких в теорії права розрізняють нормативно-правові акти, правові прецеденти, нормативні договори, правові звичаї, правові доктрини, релігійно-правові норми загальні принципи права. Натомість інші науковці, зокрема В. Ковальський, А. Колодій, В. Опришко, Н. Пархоменко М. Кельман, О. Мурашко, Р. Калюжний, С. Легуша вважають, що результатом правотворчості є лише нормативно-правові акти» [153, с. 147].

Ничка Ю., досліджуючи питання правотворчості різних правових систем, вказує на те, що «міжнародна правотворчість традиційно розглядається

як процес створення нормативно-правових приписів суб'єктами міжнародного права» [88, с. 10].

Тарахонич Т. І. під правотворчістю розуміє «особливу форму діяльності державних органів з розробки і прийняття нормативно-правових актів з метою встановлення, зміни або відміни юридичних норм» [130, с. 62].

Шапран Ю. В. вважає, що «правотворчість та нормотворчість є ідентичними поняттями та розуміє під ними діяльність держави із втілення у формі закону державної волі» [150, с. 267]. Він наголошує, що «правотворчий процес - це послідовні організаційні дії, які й складають зміст нормотворчості» [150, с. 267].

Жидацька В. В., у свою чергу, додає, що «процес нормотворчості є складним соціальним процесом, який «поєднує дію нормативно-правових актів об'єктивної дійсності та суб'єктивну думку нормотворчого органу» [36] та вважає, що «основою ефективного законодавства, основним показником» реальної дії норм права буде лише «розробка об'єктивно обумовлених нормативно-правових актів, які відображають суспільні потреби» [36].

Таким чином, вбачається, що одні науковці під час дослідження зазначеного питання застосовують поняття правотворення, інші – нормотворення, але всі вони в ці поняття закладають однаковий зміст. Діяльність щодо створення (зміни, відміни, доповнення) норми права є діяльністю зі створення і системи права, і системи законодавства та, відповідно, може бути визначена і право творенням, і нормотворенням.

На нашу думку, поняття правоутворення, правотворчість, нормотворчість не є ідентичними. Правоутворення є широким поняттям, яке включає в себе виявлення потреби в урегулюванні певних суспільних відносин, по-перше. По-друге, в дане поняття входить так зване право закріплення, тобто «відбувається державне санкціонування суспільної та державної (в історичному аспекті передусім судової) практики, її розгорнуте законодавче закріплення» [37, с. 175].

Надалі держава створює правові норми, що її слід вважати власне правотворчістю.

Таким чином, можна стверджувати, що право творення (формування права) є складним соціальним процесом, включає в себе декілька етапів, одним з яких є правотворчість.

Що стосується правотворчості та нормотворчості. На наш погляд, враховуючи, що в умовах громадянського суспільства держава втрачає монополію на правотворчість (окрім законотворчості), більш коректним є вживання поняття нормотворчості

Нормотворчість не можна, як ми вже зазначали, ототожнювати з законотворчістю, правотворчістю, правотворенням, які, з одного боку, тісно між собою пов'язані, з іншого, - є цілком самостійними категоріями. Зазначені поняття можна тлумачити таким чином: *законотворчість* визнається діяльністю із створення законів, нормотворчістю прийнято називати діяльність із створення підзаконних актів. Законотворчість і нормотворчість є складовими частинами *правотворчості*, яка є діяльністю із створення правових актів взагалі [144, с. 35].

Щодо співвідношення правотворчості та нормотворчості, то можна виділити три напрями досліджень в даному руслі. Перший ототожнює ці поняття та скасовує будь-які відмінності між ними. Цей підхід підтримують Н. Крестовська, О. Скакун, які стверджують, що право - це система загальнообов'язкових соціальних норм, що охороняються силою держави. Поняття «творити право» рівнозначне поняттю «творити норми». Цьому процесу властиві всі особливості адміністративного процесу.

Також можна виділити такі «риси нормотворчого процесу:

1. Здійснюється з метою створення (призупинення, зміни, скасування) підзаконних норм (актів органів виконавчої влади), покликаних забезпечити організацію практичного виконання (дотримання) норм закону. Залежно від стану регулювання конкретних суспільних відносин і самого нормативного матеріалу виділяють конкретні функції правотворчості (оновлення нормативно-правового матеріалу; заповнення прогалин у нормативно-правовому матеріалі; впорядкування чинного нормативно-правового матеріалу). Підкреслимо

особливу значущість названих функцій адміністративно-нормотворчого процесу нині, коли відбувається формування нової правової системи.

2. Результатом адміністративно-нормотворчої діяльності є прийняття відповідного нормативно-правового (підзаконного) акта. Адміністративно-нормотворчий процес, як і всі інші види процесів, має свою структуру, що містить адміністративно-нормотворчі стадії, адміністративно-нормотворчі режими й адміністративно-нормотворчі провадження. Можна розрізняти:

- а) провадження з прийняття постанов і розпоряджень Уряду України;
- б) провадження з прийняття наказів, постанов, інструкцій та інших актів міністерств, інших центральних органів влади спеціальної компетенції;
- в) провадження з прийняття нормотворчих актів місцевими органами державної влади;
- г) провадження з видання локальних актів, які приймає величезна кількість суб'єктів аж до керівників державних установ.

Названі акти можуть поширюватися на працівників, а також мати суто апаратний характер» [6, с. 32].

Представники другого напрямку обстоюють тезу про те, що «нормотворчість» є різновидом правотворчості. Цю позицію підтримують Є. Гетьман, С. Плавич.

Інтерес викликає точка зору Є. Гетьмана, який доводить, що «необхідно використовувати термін «нормотворча», а не «правотворча» діяльність органів виконавчої влади» [23]. Автор вказує, що «нормотворчу діяльність органів виконавчої влади становить сутність і зміст нормотворчого процесу, який є різновидом правотворчості й полягає у діяльності уповноважених органів (державної виконавчої влади України та їхніх посадових осіб) зі створення нормативно-правових актів у порядку, суворо регламентованому законодавством (залежно від органу нормотворення та виду нормативно-правового акта, який створюється)» [23].

До функцій нормотворчої діяльності органів виконавчої влади в Україні Є.Гетьман зараховує такі:

- 1) «підзаконна конкретизація первинного регулювання суспільних відносин (створення підзаконних нормативно-правових актів);
- 2) удосконалення законодавства (вчинення дій із внесення змін, доповнень або викладення нормативно-правового документа в новій редакції);
- 3) очищення законодавства (вчинення дій із визнання певного акта таким, що втратив чинність, або його скасування);
- 4) впорядкування підзаконних нормативно-правових актів (діяльність із систематизації підзаконних нормативно-правових актів за допомогою паперового та електронного обліку, кодифікації, інкорпорації та консолідації)» [23].

Плавич С. у авторефераті свого дисертаційного дослідження вказує, що «правотворчість - це специфічна форма діяльності уповноважених суб'єктів, яка полягає у виданні, зміні чи скасуванні правових норм та має на меті регулювання суспільних відносин шляхом нормативного закріплення міри свободи й справедливості» [103]. Нормотворчість автор розглядає як «процес «творення норм», що є загальнішим - родовим поняттям, стосовно правотворчості, виступає як родове поняття щодо створення соціальних норм, її різновидами є правова нормотворчість, релігійна, корпоративна тощо» [103].

Автор звертає увагу на те, що «ознаки нормотворчості прямо вказують на її головне призначення - сприяти перетворенню, розвитку засобів та способів правового регулювання суспільних відносин. Результатом правотворчої діяльності є створення нових правових норм, для регулювання тих чи інших суспільних відносин» [103]. Останнє суттєво відрізняє нормотворчу діяльність від діяльності правозастосовної, яка не має на меті створення нових норм. Окрім того, на відміну від норм права, які носять загальний характер, результати правозастосовної діяльності є індивідуальними, стосуються персоніфікованих суб'єктів.

«Цілями правотворчості є створення якісного законодавства та забезпечення ефективності його реалізації у суспільних відносинах; забезпечення зрозумілості змісту нормативно-правового акта та його доступність для громадян тощо» [103, с. 9-10].

До третього напрямку можна зарахувати науковців, які дають визначення «правотворчості» й «нормотворчості» без співвідношення цих понять. Зокрема, пропонується визначення нормотворчості як «особливої діяльності держави, в особі спеціально уповноважених на це владних суб'єктів, спрямованої на нормативне закріплення суспільних потреб й інтересів та забезпечення належних умов для реалізації прав і свобод громадян та їх ефективного захисту, яка здійснюється шляхом створення системи внутрішньо узгоджених нормативно-правових актів з метою підвищення ефективності регулювання суспільних відносин в Україні» [66, с. 13].

Виходячи з викладеного, можна стверджувати щодо доцільності точки зору, яка визнає нормотворчість видом правотворчості.

Для уточнення понять правотворчість, законотворчість та нормотворчість також має визначення суб'єктного складу кожного з процесів. Так, М. В. Левченко суб'єктами правотворчості визначає «державні органи, недержавні структури, наділені відповідними повноваженнями, до яких він відносить органи місцевого самоврядування, профспілки тощо, а також громадян, за умови проведення референдумів» [67, с. 50]. Чаплук І. О. вважає, що «суб'єктами правотворчості є: державні органи: громадські організації: трудові колективи: населення держави при проведенні референдумів, а також можуть бути органи місцевого самоврядування та адміністрації підприємств та установ» [147, с. 36]. Чабур С. В. зазначає, що «правотворчість здійснюється державою (її органами та посадовими особами) і «громадянським суспільством та його суб'єктами» [143, с. 34].

Таким чином, убачається, що коло суб'єктів правотворчості дійсно набагато ширше, ніж суб'єктів нормотворення, що й підтверджує нашу позицію відносно того, що правотворчість є більш узагальненим, широким поняттям, ніж нормотворчість, коло суб'єктів якого обмежується органами виконавчої влади різних рівнів.

Правотворча діяльність відрізняється від інших видів державної (санкціонованої) діяльності певними специфічними ознаками. Науковці виділяють такі ознаки правотворчості: здійснюється державою (безпосередньо

або з її дозволу), а також народом: виявляється у створенні, зміні чи скасуванні норм права; реалізується в нормативно-правовому акті: здійснюється відповідно до встановленої процедури: має конкретно-цільову і організаційну спрямованість. Правотворчість є активною, творчою державною діяльністю; основним результатом правотворчості є юридичні норми, втілені в нормативно-правових актах; є засобом управління суспільством, бо саме в нормативних актах закріплюються правила поведінки: якість нормативних актів є основним показником цивілізованості та демократії в державі.

На думку А. М. Ващенко, «правотворчість характеризується такими ознаками: по-перше, правотворчість є «юрисдикційною діяльністю держави (або) уповноваженого органу, організації; по-друге, «має об'єктивну спрямованість»: по-третє, «відображається в актах, що містять норми права чи скасовують, змінюють їх»: по-четверте, «суворо регламентується правовими нормами» [16, с. 136].

Вищевизначені ознаки є специфічними характерними особливостями правотворчості, однак ми вважаємо, що нормотворчість як вид спеціальної діяльності системи органів виконавчої влади має свої, притаманні їй ознаки, які відображають її специфіку та відрізняють від інших видів діяльності. Так, «основними ознаками нормотворчості органів виконавчої влади, на нашу думку, є державна діяльність: яка реалізується через систему органів виконавчої влади; яка здійснюється в порядку і процедурі, які регламентовані чинним законодавством; результатом якої є нові чи вдосконалені підзаконні нормативно-правові акти» [12].

Правотворчість, як і будь-яке явище правової реальності, має певні ознаки. Зокрема, Стаценко О.І. виділяє наступні з них:

- *прогнозування* (надає можливість передбачення майбутніх явищ, пов'язаних з наслідками прийняття того чи іншого нормативно-правового акта. Так, у економічній сфері прогнози включають кількісні показники і якісні характеристики розвитку економічної ситуації, зокрема;

- *планування* (сприяє передбаченню правового регулювання основних і пріоритетних напрямів суспільних відносин; встановлює першочерговість і

послідовність прийняття | нормативно-правових актів; попереджає дублювання у їх прийнятті);

- *правовий моніторинг* (спостереження за процесом розвитку конкретних галузей права, розвитком юридичних інститутів, що входять до галузі; дії окремих норм права; методів правового регулювання тощо [91, с. 42]);

- *правова експертиза* (правова оцінка мети і завдань, форми, структури, предмету регулювання нормативно-правового акту, його відповідності Конституції України. Проведення правової експертизи нормативно-правових актів щодо їх відповідності до чинного законодавства здійснюється Міністерством юстиції та територіальними управліннями юстиції. Її складовою частиною є проведення експертиз, які безпосередньо пов'язані з адаптацією законодавства України до законодавства Європейського Союзу: на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини; положенням чинних міжнародних договорів) [128, с. 291].

Виділяють такі ознаки правотворчості:

- здійснюється державою (безпосередньо або з її дозволу), а також народом;
- виявляється у створенні чи скасуванні норм права;
- реалізується в нормативно-правовому акті;
- здійснюється відповідно до встановленої процедури;
- має конкретно-цільову і організаційну спрямованість.

Правотворчість є активною, творчою державною діяльністю; основним результатом правотворчості є юридичні норми, втілені в нормативно-правових актах; є засобом управління суспільством, бо саме в нормативних актах закріплюються правила поведінки; якість нормативних актів є основним показником цивілізованості та демократії в державі.

На думку А. М. Ващенко, «правотворчість характеризується такими ознаками: по-перше, правотворчість є юрисдикційною діяльністю держави (або) уповноваженого органу, організації; по-друге, має об'єктивну

спрямованість; по-третє, відображається в актах, що містять норми права чи скасовують, змінюють їх; по-четверте, суворо регламентується правовими нормами» [16, с. 136].

Особливе місце та роль у нормотворчому процесі в Україні, на нашу думку відіграє Міністерство юстиції та система органів юстиції. Перш за все, Указом Президента України «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» саме на Міністерство юстиції покладено функції з «планування законопроектної роботи ... координації нормотворчої діяльності органів виконавчої влади та контролю за цією діяльністю» [111].

Таким чином, можна стверджувати що правотворчість є складним, багаторівневим поняттям, постає діяльністю уповноваженого кола суб'єктів та спрямована на упорядкування суспільних відносин та забезпечення стабільності в суспільстві шляхом створення, зміни чи скасування норм права.

2.2. Принципи та стадії правотворчості як форми реалізації функцій держави

Основним призначення правотворчості є упорядкування суспільних відносин шляхом створення, зміни чи скасування правових норм. Проте своєї мети дана діяльність може досягти за умови відповідності певним засадам, які забезпечать назване вище призначення.

Як визначає довідкова література, принципами є основні, вихідні положення будь-якої наукової системи, теорії ідеологічного напрямку [20, с. 941].

Під принципами правотворчої діяльності розуміють «положення та ідеї, що покладені в основу даної діяльності і реалізація яких забезпечує якість нормативно-правових актів, оптимальне правове регулювання» [48].

На думку О. Р. Дашковської, «принципи виступають необхідною умовою ефективної нормотворчості, є певним орієнтиром для всіх її учасників,

на їх основі створюються своєчасно необхідні, якісно діючі і стабільно функціонуючі нормативні акти» [29, с. 34].

До основних ознак принципів можна віднести: «1) ідеї, положення установки, вимоги; 2) не всі, а основоположні, функціональні ідеї та керівні правила; 3) загальність принципів права, тобто їх поширеність на невизначене коло суб'єктів і заздалегідь невстановлені відносини; 4) їх здатність послідовним чином виражати сутність права як продукту духовної діяльності; 5) їх зумовленість потребами розвитку держави, суспільства, втілення демократичних і гуманістичних традицій права, віддзеркалення історичної спадкоємності права» [75, с. 77-78].

В юридичній літературі дослідженню принципів правотворчості присвятили праці О. Дашковська, С. Марцеляк, О. Скакун, В. Плавич, С. Погребняк, Н. Пархоменко, М. Козюбра М. Фігель, О. Шаган. Більшість авторів виділяє як такі: законність, демократизм, гласність наукова обґрунтованість, всебічне врахування і забезпечення прав і свобод особистості. Водночас все більша увага звертається на ті принципи, «які дозволяють підвищити ефективність правотворчості, а саме: принцип зв'язку з правозастосовною практикою, принцип виконуваності, принцип технічної досконалості принцип логічної збалансованості норм права, принцип випередженого реагування правотворчої політики, принцип достатньої мотивованості норм права тощо» [146, с. 66].

Майже однотайною є думка щодо віднесення до принципів правотворчості принципу законності. Відповідно до цього принципу нормативні правові акти повинні прийматися чітко в рамках правочинів, наданих правотворчому органу та відповідно до норм чинного законодавства.

При цьому, використовуючи принцип законності, його застосовують у широкому та спеціальному значеннях. У першому випадку йдеться про «відповідність нормотворчості загальним конституційним принципам правової і демократичної держави (тобто нормативно-правові акти не повинні суперечити духові конституційно встановлених прав і свобод людини і громадянина, зазіхати на державний і суспільний лад, межі управління тощо).

Проте, принцип законності у вузькому (спеціальному) розумінні – це, насамперед, дотримання законодавчої процедури..., а також дотримання ієрархії правових актів» [102, с. 84].

Принцип законності передбачає перш за все забезпечення верховенства конституції в процесі правотворчості. Природно, якщо сама конституція як основний закон держави прийнята на основі і при дотриманні належних демократичних процедур. Якщо конституція втілює в собі поняття вищої справедливості, то вона являє собою, з точки зору природного праворозуміння, основний позитивний правовий закон.

Верховенство конституції в такому випадку сприймається як верховенство права. Конституція має найвищу юридичну силу і всі закони і інші нормативні акти повинні їй відповідати. Будь-яким органом не повинні прийматися акти, конкуруючі за юридичною силою з актами законодавчих органів. Тут діє положення, при якому акт нижчестоящего органу нормотворчості не може суперечити акту вищого нормотворчого органу. Важливо, крім того, щоб кожен новоприйнятий акт не вступав в протиріччя з чинним актом рівної юридичної сили, якщо він не вносить в нього прямі зміни.

З принципом законності тісно пов'язаний принцип верховенства права. Даний принцип відобразили у своїх дослідженнях такі видатні вітчизняні науковці як Заєць А., Козюбра М., Рабінович П., Скрипнюк О. Даний принцип закріплено у ст.8 Конституції України. Завдяки його використанню обмежується державна влада, вона ставиться під контроль суспільства.

«Як свідчить історія виникнення та розвитку ідеї верховенства права, вона виникла, а згодом сформувалася у вигляді концепції як реакція на свавілля, деспотію та тиранію монархічних режимів і виступала як противага зловживання владою, зокрема, за допомогою закону. У правотворчій діяльності мета принципу верховенства права полягає в утвердженні такого правопорядку, який обмежує абсолютизм державної влади, ставить її під контроль суспільства» [92, с. 286]. Має діяти правовий закон, тобто закон який відповідає основним складовим права – свободі, справедливості, рівності.

«Формальний аспект принципу верховенства права означає, що держава має діяти згідно з правом та підпадати під його дію, а матеріальний (органічний) аспект полягає в тому що існують доволі чіткі стандарти, які визначають сутність позитивного права. Цими стандартами є, насамперед основні права людини і принципи природного права» [106, с. 30].

Суть принципу демократизму полягає у встановленні і забезпеченні вільного демократичного порядку розробки, обговорення і прийняття нормативних правових актів будь-якого рівня. Йдеться перш за все про створення таких правотворчих процедур, які на ділі забезпечували б вираз в нормах права справжніх, а не уявних (перекручених) волі та інтересів народу.

Як зазначає Н. М. Пархоменко, врахування принципу демократизму в нормотворчій діяльності є одним із визначальних принципів чинників розвитку процедурних норм та інститутів суспільства [98, с. 138-145].

Гласність. Даний принцип відображено у ст. 57 Конституції України [54]. Процедури обговорення і прийняття нормативних актів повинні бути гласними, а тексти прийнятих актів повною мірою доступними для сприйняття і розуміння населенням і широко доводитися до загального відома. В першу чергу це відноситься до актів, які зачіпають права, свободи і обов'язки громадян. Проекти актів можуть виноситися на публічне обговорення. Завдяки гласності забезпечується прозорість нормотворчого процесу для широкої громадськості [102, с. 89].

Наукова обґрунтованість. Принцип передбачає глибоке наукове опрацювання відповідності прийнятого акту назрілим потребам розвитку суспільства, тобто необхідності і доцільності врегулювання правом певних громадських зв'язків. З цією метою слід проводити наукові дослідження із залученням кваліфікованих, досвідчених вчених і фахівців-практиків, які працюють у відповідній сфері, соціологічні опитування, соціально-правові експерименти, вивчати наявний вітчизняний і зарубіжний досвід, правозастосовчу практику тощо. «Реалізація даного принципу можлива тільки при обов'язковому зборі та аналізі економічної, правової та іншої інформації, залучення до розробки нормативно-правових актів як діячів науки, так і

практичних працівників» [148, с. 67]. Науковість має використовуватися для того, щоб з її допомогою відкривати основні закономірності і потреби суспільства, для вираження їх як юридичних рішень [50, с. 282].

Без глибокої наукової експертизи, широкого обговорення не повинен прийматися жоден законодавчий акт. Важливе значення має здійснення комплексної наукової експертизи законопроектів, що охоплює політичні, економічні, фінансові, правозастосовні, організаційні, правоохоронні, термінологічні, історичні та інші його аспекти.

Розпорядженням Голови Верховної Ради України № 438 від 11.08.2022 року, «відповідно до ст. 7 Регламенту Верховної Ради України та з метою реалізації заходів щодо підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, передбачених Рекомендаціями Місії Європейського Парламенту щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, затвердженими Постановою Верховної Ради України від 17.03.2016 року № 1035-VIII, Інститут законодавства Верховної Ради України було перейменовано на Дослідницьку службу Верховної Ради України та змінено її функціональне призначення, згідно з основними завданнями, що визначені у Положенні про Дослідницьку службу Верховної Ради України» [108].

Так, Дослідницька служба стала «установою, що здійснює науково-дослідницьке та інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Верховної Ради України, її органів, народних депутатів України, депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді України, а також професійне навчання (підвищення кваліфікації) народних депутатів, працівників Апарату Верховної Ради та помічників-консультантів народних депутатів» [108].

Для виконання поставлених завдань Дослідницька служба:

- 1) розробляє наукові концепції розвитку законодавчого регулювання суспільних відносин за власною ініціативою або за зверненням Голови Верховної Ради України;
- 2) проводить наукові дослідження законодавчого регулювання суспільних відносин за власною ініціативою або за зверненням Голови Верховної Ради України;
- 3) здійснює тематичні дослідження з питань, пов'язаних з опрацюванням законопроектів, що перебувають на розгляді у Верховній Раді України, розглядом

Білої книги, поданої Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України, інших актуальних проблем державної політики:

- за зверненням Голови Верховної Ради України, Першого заступника Голови Верховної Ради України, заступника Голови Верховної Ради України, органів Верховної Ради України, депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді України, народних депутатів України, Керівника Апарату Верховної Ради України, заступника Керівника Апарату Верховної Ради України, до функціональних обов'язків якого належить координація діяльності Дослідницької служби;

- за зверненням Керівника Апарату Верховної Ради України, заступника Керівника Апарату Верховної Ради України, до функціональних обов'язків якого належить координація діяльності Дослідницької служби, або посадової особи Апарату Верховної Ради України - кореспондента Європейського центру парламентських досліджень і документації - у межах роботи з міжпарламентськими інформаційними мережами: Європейським центром парламентських досліджень і документації (далі - ЕСРКГ)), Дослідницькою мережею парламентів країн Східного партнерства (далі - ЕРРКИ);

4) надає інформаційну допомогу посадовим особам Верховної Ради України, народним депутатам України в підготовці до проведення брифінгів, виступів тощо;

5) здійснює дослідження ефективності реалізації прийнятого законодавчого акта за зверненням профільного комітету Верховної Ради України;

6) бере консультативну участь у розробленні проектів законів України із найважливіших питань розвитку суспільства та держави, а також проекту Плану законопроектної роботи Верховної Ради України, здійснює моніторинг його реалізації за зверненням Голови Верховної Ради України, профільного комітету; -

7) здійснює експрес-аналіз ризиків законопроектів, зареєстрованих у Верховній Раді України, за зверненням Голови Верховної Ради України;

8) узагальнює результати діяльності Верховної Ради України відповідного скликання за зверненням Голови Верховної Ради України або Керівника Апарату Верховної Ради України.

Нормативні акти не повинні прийматися поспіхом, без вироблення механізму їх здійснення. Цей механізм повинен включати інформаційне, матеріально-фінансове забезпечення введення в дію нових актів, вироблення форм виявлення їх ефективності, порядку тлумачення тощо.

Важливе значення також має професіоналізм суб'єктів нормотворчої діяльності, які повинні знати основи законодавчої техніки і системи права, що сформувалася. Як зазначає Фігель М. В., принципи нормотворчості як науковості та професіоналізм, який в свою чергу охоплює також зв'язок із правозастосовною практикою, слід розглядати як елементи єдиного принципу – науковості та професіоналізму правотворчості [138, с. 22]. Дана позиція заслуговує на підтримку.

Ігнорування у процесі нормотворчої діяльності таких вимог як наявність високого рівня правової свідомості та правової культури призводить до прийняття норм, які не відповідають реальним потребам суспільства. На жаль, нормативна практика рясніє такими недосконалими творіннями [29, с. 36].

Всебічне урахування і забезпечення прав і свобод особистості. У демократичних соціальних правових державах забезпечення прав і свобод громадян оголошується їх вищою ціллю. Козюбра М. І. вважає що людина живе в правовому середовищі і внаслідок низки природних, соціально-політичних, економічних та інших причин не може існувати без права, оскільки останнє є однією з найважливіших і невід'ємних властивостей буття [49].

Визнається пріоритет загальновизнаних принципів міжнародного права у сфері прав людини і забезпечується відповідність їм внутрішнього національного законодавства. У процесі створення нормативних правових актів це положення слід неодмінно враховувати. У нормативних правових актах не повинні бути присутніми норми, які в тій чи іншій формі порушують права і свободи громадян, що закріплені в конституції, інших законах і передбачені міжнародними договорами держави. У нормативних правових актах, що приймаються, не повинні також бути присутніми норми, що встановлюють будь-які переваги або обмеження за ознакою статі, раси, національності, віросповідання тощо. Обмеження прав і свобод особистості допускається як виняток лише в суворо визначених законом випадках.

З посилення інтеграційних процесів на порядок денний висувається ще один важливий принцип – *міжнародного пріоритету*. «Реалізація пріоритету міжнародного права у правовій практиці України потребує, насамперед,

удосконалення законодавства, яке має забезпечувати механізм реалізації міжнародно-правових норм у правовій системі України. Таке забезпечення – не лише внутрішній, а й міжнародно-правовий обов’язок держави» [102, с. 85].

Врахування інтересів всіх соціальних груп і прошарків суспільства. У нормотворчих рішеннях досить складно врахувати інтереси всіх суспільних груп населення. Однак в державі, яка проголосила себе соціальною, при прийнятті нормативних актів треба знайти можливість максимального врахування інтересів всіх членів суспільства, справедливого їх співвідношення. Державне регулювання відносин між соціальними, національними та іншими спільнотами повинно здійснюватися на основі рівності перед законом, поваги їх прав та інтересів. Не повинні прийматися нормативні правові акти, що встановлюють явно не виправдані переваги для одних соціальних груп і обмеження для інших. Виключається закрита нормотворчість, що встановлює привілеї для владних структур. Консолідація суспільства в значній мірі залежить від розумного відображення в законодавстві балансу інтересів всіх його соціальних груп і прошарків.

Величезного значення при здійсненні правотворчості набуває реалізація *принципу гуманізму*, який передбачено ст.3 Конституції України. Даний принцип передбачає спрямування правотворчої діяльності на захист природних прав людини, загальнолюдських цінностей.

Як вірно зазначає А. М. Колодій, «можна виокремити ще такі принципи: принцип правності, юридичної формалізованості; врахування специфіки предмету, методу регулювання, властивих кожній галузі права; об’єктивної оцінки можливостей чинної правової системи та її співвідношення з іншими елементами; використання прийомів і засобів юридичної техніки» [50, с. 316].

Правотворча діяльність є процесом, який передбачає вчинення дій визначених органів держави, складається відповідно з окремих стадій, передбачає скоєння дій з підготовки, затвердження та офіційного оголошення текстів нормативних актів.

Слід погодитися з думкою Романчука І. В. який визначає правотворчий процес як «врегульовану Конституцією і законами України структуровану,

послідовну, упорядковану, засновану на фундаментальних принципах систему етапів формування права, формально-логічним відображенням якої є закон інший нормативно-правовий акт або інше джерело права» [122, с. 71].

У правотворчому процесі більшість науковців визначають два різних етапи, або дві стадії: передпроектний і проектний етапи; передпроектний етап правотворчості та етап підготовки нормативного акта і його прийняття. Зауважимо, що у науковій літературі висловлюється вірна думка, що «організаційні дії (діяльність щодо обліку, аналізу та узагальнення пропозицій про вдосконалення законодавства, організаційні заходи у вдосконаленні роботи правотворчих органів, що сприяють безпосередній правовій роботі над нормативним актом), не варто включати до правотворчого процесу» [68, с. 13].

Стадії правотворчого процесу реалізуються під час правотворчої процедури, послідовно змінюють одна одну та тісно взаємопов'язані. Кількість стадій виділяється науковцями залежно від того, у вузькому чи широкому розумінні вони визначають правотворчий процес.

Окрім того слід зазначити, що правотворчий процес є складним явищем, особливе місце в даному процесі відводиться саме законодавчому процесу. Причому ряд учених зауважують, що лише у законодавчому процесі можна чітко виокремити ті чи інші стадії [105]. Етапи законодавчої процедури регламентуються Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» [114].

Особливість існує щодо прийняття актів Кабінетом Міністрів України. Процедура визначається Регламентом Кабінету Міністрів України, затвердженого урядовою постановою від 18 липня 2007 р. № 950 [110].

В літературі «першою стадією є підготовча стадія, яка формується з таких етапів:

- 1) виявлення потреби в прийнятті, зміні чи скасуванні правової норми чи нормативно-правового акта;
- 2) прийняття рішення про необхідність підготовки проекту нормативно-правового акта;

3) визначення кола осіб, які повинні готувати проект, та безпосередньо його підготовка;

4) обговорення тексту проекту, його узгодження із зацікавленими органами чи особами та остаточне доопрацювання проекту.

Друга стадія - це прийняття нормативно-правового акта як джерела права. Вона складається з таких етапів:

1) внесення проекту нормативно-правового акта на обговорення відповідним компетентним органом (або подання на розгляд відповідної посадової особи);

2) обговорення проекту, можливо в кількох читаннях; під час другого читання є можливість всенародних обговорень;

3) прийняття нормативно-правового акта та його підписання» [2, с. 145].

«Третя стадія - це надання нормативно-правовому акту юридичної сили або введення його в дію. Ця стадія складається, по суті, з одного етапу - оприлюднення нормативно-правового акта, доведення його змісту до відомих суб'єктів, дії яких він повинен регулювати.

Є й інший перелік таких стадій:

1) стадія нормотворчої ініціативи;

2) рішення компетентного органу про необхідність прийняття акта, розроблення його проекту, включення до плану законопроектів робіт;

3) розробка проекту нормативного акта і його попереднє обговорення;

4) розгляд проекту у тому органі, який уповноважений його прийняти;

5) прийняття нормативного акта;

6) доведення змісту прийнятого акта до його адресатів» [145, с. 122].

Кожна із стадій поділяється, у свою чергу, на самостійні структурні складові, більшість науковців їх називають етапами. Так, стадія розробки проекту нормативного акта та його попереднього обговорення містить такі самостійні відокремлені складові: первісна розробка тексту документу; його обговорення; доопрацювання із врахуванням пропозицій та доповнень; погодження законопроекту; стадія обнародування прийнятого нормативно-правового акта складається з офіційного схвалення проекту й прийняття

нормативного акта та офіційного оприлюднення (опублікування) прийнятого акта.

«Кожна стадія розпочинається і закінчується прийняттям правотворчого рішення, з якого виникають правотворчі процесуальні відносини, які можуть мати як державно-правовий, так і адміністративно-правовий характер. Такими нормотворчими рішеннями зокрема є: прийняття рішення про підготовку нормативно-правового акта; прийняття рішення про передання нормативно-правового акта до іншої стадії нормотворчої процедури; прийняття рішення щодо розгляду нормативно-правового акта; прийняття рішення про обговорення нормативно-правового акта; прийняття рішення про видання нормативно-правового акта, прийняття рішення про опублікування нормативно-правового акта тощо» [145, с. 123].

Стосовно правотворчої ініціативи. У загальному розумінні правотворчу ініціативу визначають як право компетентних органів, організацій і осіб порушувати перед нормотворчим органом питання про видання, зміну чи відміну нормативного правового акта, що зумовлює його обов'язковий розгляд нормотворчим органом. Правотворча ініціатива може бути реалізована у формі пропозиції або законопроекту і повинна мати економічне, соціальне і правове обґрунтування.

Суб'єкти правотворчої ініціативи визначаються у нормативно-правових актах, які встановлюють їх правовий статус, компетенцію, повноваження тощо.

Суб'єктами законодавчої ініціативи в Україні є народні депутати України, Кабінет Міністрів України (ст.93 Конституції України). При цьому, як зазначається, «на жаль не визначено зміст поняття «суб'єкт законодавчої ініціативи» та «законодавча ініціатива», в наслідок чого на теоретико-правовому рівні відбувається ототожнення таких понять як «суб'єкт законодавчої ініціативи», «право законодавчої ініціативи» та «законодавча ініціатива». У зв'язку з цим існує потреба доопрацювання щодо внесення змін до Конституції України та інших нормативно-правових актів у частині визначення деяких понять» [104, с. 125].

Форми правотворчої ініціативи можуть бути різноманітними. Так, «нормотворчою ініціативою Кабінету Міністрів України є:

1) нормативною (скеровується «зверху» шляхом закріплення обов'язку Кабінету Міністрів України прийняти нормативно-правовий акт з певного питання у законах або актах Президента України);

2) безпосередньою (подаватись міністром Кабінету Міністрів України або апаратом Кабінету Міністрів України, або відповідним міністерством);

3) внутрішньою (заявленою структурними підрозділами Кабінету Міністрів України);

4) субординованою (ініціативою органів державної виконавчої влади, які повністю або частково підпорядковуються Кабінету Міністрів України та займають нижчу позицію в ієрархії);

5) зовнішньою (ініціативою органів, установ, організацій та осіб, які не належать до вертикалі виконавчої влади)» [40, с. 17-18].

«На стадії внесення проекту нормативно-правового акта у правотворчий орган проводиться його правова експертиза, а саме: визначення типових характеристик нормативно-правового акта (предмета, методу регулювання, виду) і ступеня його відповідності засадам правової системи (концептуальна оцінка); визначення ступеня врахування практики нормативного регулювання даної або аналогічної сфери суспільних відносин; встановлення всіх змістових зв'язків положень проекту з нормами, що містяться в інших нормативних актах (системно-юридична оцінка); визначення ступеня відповідності проекту нормативно-правового акта в цілому та окремих його елементів (правових інститутів, груп норм, окремих норм, правових термінів) вимогам юридичної техніки (юридично-технічна оцінка); узагальнення окремих оцінок та формулювання загального висновку щодо подальшого проходження проекту нормативно-правового акта (експертний висновок)» [82].

Необхідно зазначити, що стадія офіційного внесення проекту нормативно-правового акта до нормотворчого органу здійснюється через різні правотворчі процедури, якими є взаємозалежні стадії, етапи при ухвалі, зміні, скасуванні нормативно-правових актів у правотворчому процесі.

Якщо правотворчий процес розглядається у широкому розумінні, окремою стадією є обговорення проєктів нормативно-правових актів.

Заключною стадією нормотворчого процесу є стадія набрання нормативно-правовими актами чинності. Зауважимо, що підсумком нормотворчого процесу є прийняття будь-якого нормативно-правового акта, не тільки закону. Завершенням правотворчого процесу є стадія оприлюднення.

«Офіційне оприлюднення нормативно-правових актів класично здійснюється шляхом офіційного опублікування нормативно-правових актів. Сутність опублікування нормативно-правових актів полягає в розміщенні повних текстів прийнятих нормативно-правових актів у спеціально визначених для цього виданнях. Таке опублікування здійснюється від імені нормотворця, має автентичний характер, а його результати є найбільш повними, достовірними й доступними джерелами відомостей про правові норми; створюють оптимальні умови для ознайомлення з правовими актами, їх належного зберігання й використання.

Опублікування нормативно-правових актів пов'язане з діяльністю тих самих суб'єктів, які брали участь на попередніх стадіях нормотворчого процесу і повноваження яких стосовно прийнятого нормативно-правового акта полягають не в тому, щоб здійснити його реалізацію, а в тому, щоб завершити почату справу у формі об'єктивізації отриманого результату. Слід зазначити, що після опублікування нормативно-правового акта починається його реалізація у відповідних формах за допомогою засобів, визначених у нормах права» [2, с. 147].

Нормотворчий процес має свою специфіку. В юридичній літературі виділяють такі етапи нормотворчого процесу: перший — підготовчий етап; другий — етап видання нормативно-правового акта; третій — кінцевий етап, метою якого є здійснення заходів щодо набрання нормативно-правовим актом чинності. «До основних стадій підготовчого етапу відносять організаційну, інформативно-розробну, документальну, додатковою стадією є стадія розробки регуляторного нормативно-правового акта. На етапі видання нормативно-правового акта основним стадіями є: стадія підпису акта із присвоюванням

йому відповідного ідентифікаційного номеру та стадія внесення акта до державного реєстру нормативно-правових актів. Додатковою стадією є стадія реєстрації нормативно-правового акта в органах юстиції України, яка не є обов'язковою стадією через те, що не всі підзаконні нормативно-правові акти підлягають державній реєстрації. Стадіями кінцевого етапу нормотворення є набрання чинності нормативно-правовим актом і доведення чинного нормативно-правового акта до зацікавлених суб'єктів до виконання» [23].

Стадіями нормотворчого процесу місцевих державних адміністрацій є:

- 1) становлення необхідності видання (зміни або скасування) розпорядження;
- 2) підготовка проекту розпорядження;
- 3) погодження проекту розпорядження, обговорення його із зацікавленими особами;
- 4) прийняття розпорядження (підписання);
- 5) державна реєстрація розпорядження;
- 6) набрання розпорядженням чинності.

Наведений правотворчий процес, на переконання Ю. Глущенко, доцільно закріпити у Типовому регламенті місцевої державної адміністрації шляхом доповнення п. 55 розділу «Порядок внесення та розгляду проектів розпоряджень голови місцевої держадміністрації» [25].

До стадій нормотворчого процесу органів місцевого самоврядування М. Петришина відносить:

- 1) «ініціювання необхідності розробки та прийняття нормативного правового акта, визначення предмета його регулювання, постановка мети правового регулювання;
- 2) прийняття рішення про підготовку нормативно-правового акту;
- 3) розроблення проекту правового акту;
- 4) попередній розгляд проекту акту;
- 5) офіційний розгляд Радою проекту з дотриманням установлених процедур;

б) прийняття нормативного правового акта, його оформлення, опублікування, набрання чинності» [101, с. 49].

До основних особливостей актів місцевого самоврядування слід віднести такі: «поєднання форм безпосередньої та представницької демократії; особливий суб'єктний склад органів і службових осіб, які видають акти; видання актів з питань реалізації як самоврядних, так і делегованих державою повноважень; поєднання індивідуального і колективного розпорядництва; специфічні критерії правомірності актів; особливості форми і порядку видання актів» [131, с. 59-62].

Слід виокремити специфіку стадій нормотворчих процесів у різних галузях права, наприклад, нормотворча адміністративна процедура. Ю. Біла першою стадією правотворчої адміністративної процедури визначає «оцінку необхідності прийняття акта та підготовку його проекту; другою - стадію погодження проекту, його обговорення та прийняття; третьою - реєстрацію нормативно-правового акта в органах юстиції; четвертою - оприлюднення акта, яке може здійснюватися різними способами відповідно до Указу Президента України від 10.06.1997 р. «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» [113].

Підводячи підсумки, слід відзначити, що досягнення цілей правотворчості можливе лише у разі дотримання певних вимог, якими постають принципи правотворчості. Правотворчий процес здійснюється через визначені процедури та стадії, кожна із яких має своє змістовне наповнення.

Стадією правотворчого процесу розуміють системні дії уповноважених суб'єктів щодо підготовки відповідно до своєї компетенції кола питань відповідно до яких реалізується надане ім. право на правотворчість.

Початковою стадією правотворчого процесу загалом є виявлення потреби правової регламентації тієї або іншої групи чи сфери суспільних відносин; завершальною стадією — стадія набрання нормативно-правовим актом чинності. До найбільш дієвих стадій та юридичних дій нормотворчого процесу науковці відносять такі: стадію правотворчої ініціативи, стадію проведення експертизи нормативно-правових актів, стадію перевірки та

затвердження концепції законопроектів, стадію обговорення нормативно-правових актів, антикорупційний моніторинг.

РОЗДІЛ III. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

3.1. Поняття та ознаки правозастосування

Правозастосування є надзвичайно важливою формою здійснення функцій держави, зважаючи не те, що постає складним процесом втілення в життя правових приписів. Останні видаються з метою втілення в правомірну поведінку суб'єктів права, і про їх ефективність та дієвість можна судити в залежності від їх здійснення в практичному житті, в реальній поведінці конкретних суб'єктів.

Правові приписи, як зазначалося, встановлюють права та обов'язки учасників суспільних відносин. Більшість з них здійснюються суб'єктами самостійно. Проте в ряді випадків виникають ситуації, коли в особи не можуть виникнути певні права та обов'язки без втручання спеціально уповноважених органів чи то посадових осіб. Так, особа не може самостійно призначити собі пенсію. Втручання спеціально уповноважених органів виникає у разі виникнення спорів про право. У разі скоєння правопорушення необхідно назване втручання з метою відновлення порушених прав та встановлення юридичної відповідальності. Виникають випадки, які потребують встановлення наявності чи відсутності фактів, що мають юридичне значення (наприклад, оголошення особи померлою). Вирішення названих ситуацій потребує існування особливого виду діяльності, яка в юридичній літературі отримала назву правозастосування.

Правозастосування виступає діяльністю як би мовити в інтересах третіх осіб, і спрямована, на відміну від правотворчості (регулятором якої є правові

приписи законного характеру), на індивідуальне регулювання суспільних відносин.

Слід відзначити, що проблемі правозастосування в юридичній літературі приділялося і приділяється досить багато уваги. С. Дністрянський доводив, що «право є також результатом суспільного ладу. Право утворюється в боротьбі, а співжиття людей викликає непорозуміння та дискусії. Тому повинна існувати організація, яка стоїть на чолі суспільного зв'язку та мусить залагоджувати та вирішувати правові конфлікти. Найвищою такою організацією є держава. Як наслідок підтверджується потреба у правозастосуванні як у владній формі таких органів, що мають обов'язком не тільки знати, а й виконувати право. Вони мають окреме положення, якого не мають інші правники, вони є органом держави, що вирішують правові спори, а рішаючи їх виступають від імені держави та виконують право держави» [4, с. 269].

Окрім того, С. Дністрянський досліджував проблеми свободи розсуду правозастосовника і доводив творчий характер правозастосовної діяльності. «Держава не може обійтися без поповнення своїх законів нормами звичаєвого права, а наука права має творчу силу в праві - це пояснює випадки, коли правозастосовник не може завжди знайти відповіді на всі правові питання та мусить не раз звертатись за нормами, яких в законі немає. Іноді закон сам виразно дає свободу думки правозастосовнику - «на місце даної доказової теорії ступила теорія свободного судейського переконання». Він стверджував, що «суб'єкти застосування права творять нове право, не тільки для держави, органом, якої вони є, але й цілком нове право, яке ще не існувало в жодному суспільному зв'язку».

У вітчизняній юридичній літературі початку ХХ ст. терміни «реалізація права», «здійснення права», «правозастосування», «використання», «виконання» розглядались як синоніми, класифікація форм правореалізації в юридичній літературі цього періоду не відбувалась. Свої праці даній проблемі присвятили Барандич С., Головченко В., Гусарев С., Кельман М., Дудченко В., Колодій А., Манько Д., Перепелюк А., Магновський І., Лемек В., Рабінович П.,

Скакун О., та ін. Зазначимо, що більшість авторів розглядають правозастосування як особливу форму реалізації права [45; 71].

Однак теорія правозастосування не може мати сталий характер. Адже з розвитком правової системи зазнає змін і правозастосування як форма реалізації права, яка, будучи елементом правової системи, перебуває з нею та її складовими у численних взаємозв'язках. До того ж потрібно враховувати, що зі зміною будь-якого явища правової дійсності змінюється і теорія про нього, тобто система узагальненого достовірного знання про це явище [8, с. 1].

Але, враховуючи правозастосування в забезпеченні життєдіяльності суспільства та специфіку суб'єктів, що його здійснюють, ми у даному дослідженні приєднуємося до точки зору щодо самостійності даної категорії [74]. У наведеному контексті теорію правозастосування необхідно розглядати з позицій діяльнісного підходу, оскільки вона, зважаючи на філософські засади розуміння теорії безпосередньо пов'язана з практикою правозастосування та її результатами, які в узагальненому вигляді є органічним елементом теорії [8, с. 2].

Характеризуючи правозастосування, слід звернутися й до певних розбіжностей у поняттях, які існують в юридичній літературі. Мова йде про такі поняття як «правозастосування», «правозастосовна діяльність», «застосування права». Щодо останніх двох, то на нашу думку, вони є синонімами, оскільки правозастосування не завжди діяльність. Не може бути правозастосування у вигляді бездіяльності, це протерічить його сутності.

Що ж стосується правозастосування та застосування права, то в літературі не існує однозначної позиції з даного питання. Зокрема, В. І. Нагнибіда наголошує на тому, що не варто розмежовувати дані категорії, адже вони є тотожними [87, с. 34].

Аналогічної точки зору дотримуються й упорядники фундаментальної вітчизняної юридичної енциклопедії [155, с. 538-539]. Ми приєднуємося до даної точки зору, але визначимо наступне. Все ж, правозастосування є більш широким поняттям, включає в себе як публічні так і приватні аспекти. Манько

Д. в даному руслі наголошує на існуванні як публічно-правового, так і приватного правозастосування [74, с. 134].

Розглядаючи правозастосування, слід навести його суттєві ознаки, які нададуть змогу виокремити його як специфічну форму реалізації функцій держави. Аналізуючи правозастосування, більшість науковців підходять до питання визначення ознак майже однозначно, виокремлюючи при цьому приблизно однаковий перелік основних ознак.

Цікавою є точка зору Л. Макаренка, яка виокремлює такі «особливості правозастосування, які вказують на його специфіку і достатньо чітко відмежовують від інших форм правореалізації, а саме:

- правозастосування здійснюється від імені держави спеціальними органами, тобто, як і правотворчість, є прерогативою державно-владної діяльності;
- сутністю правозастосування є не лише регулювання певного виду відносин, а й призначення покарання, що накладає відбиток і на дію правових приписів;
- правозастосування надає можливість забезпечити дію правових приписів у тих випадках, коли інші форми реалізації права є неможливими;
- правозастосування є однією із суттєвих гарантій забезпечення та охорони дії правових приписів як засобу владно-регулятивного впливу держави на суспільство» [72, с. 147].

На наш погляд, слушною є позиція Перепелюк А., яка спробувала узагальнити дослідження в цій сфері та виокремити істотні ознаки, завдяки яким відбувається розмежування правозастосування на істотні та факультативні, які доповнюють уявлення про зміст застосування права.

«До істотних ознак застосування права віднесено наступні:

- за своєю природою це явище правової дійсності завдяки якому реалізується потенціал права;
- це управлінська за характером діяльність, за допомогою якої реалізується державне управління в соціально-правовій сфері;

правозастосування наряду з правотворчістю є одним із засобів державно-правового впливу на суспільні відносини;

- державно-владний характер передбачає здійснення правозастосування чітко визначеними законом суб'єктами, наділеними владними повноваженнями в межах наданої їм компетенції; здійснюється за одностороннім (одностороннім) волевиявленням уповноважених на те суб'єктів; передбачає прийняття індивідуально-конкретизованих правових актів, що є обов'язковими та категоричними для виконання; правозастосовні акти забезпечуються та гарантуються державою;

- головне призначення правозастосування полягає в забезпеченні дієвості права та охороні правових приписів, фактично це єдина форма примусового забезпечення юридичних норм;

- правозастосування завжди носить підзаконний (піднормативний) характер, оскільки здійснюється на основі діючого законодавства та в його межах, у тому числі і у випадках застосування права за аналогією;

- застосування права здійснюється у встановлених законом процесуально-процедурних формах, що є юридичною гарантією його законності;

- правозастосування є владна індивідуально-правова діяльність, яка націлена на вирішення юридичних справ, результатом якої є винесення індивідуально-конкретизованих приписів, які містяться в актах правозастосування. Правозастосовний акт завжди відіграє роль юридичного факту, який породжує, змінює або припиняє конкретні правовідносини (наприклад, вступ до шлюбу, розлучення подружжя, усиновлення дитини);

- застосування права становить особливий різновид професійно-правової діяльності, оскільки таку діяльність повинні здійснювати юристи, носії професійної правосвідомості, які володіють спеціальними знаннями та навичками;

- за своїм характером правозастосування є творчою інтелектуально-вольовою діяльністю, в процесі якої вирішуються різноманітні правозастосовні завдання. Творчий характер обумовлюється необхідністю детального пізнання

юридичних обставин справи, вирішення проблеми пошуку, вибору та аналізу норми права, яка підлягає застосуванню, юридична кваліфікація суспільних відносин, винесення та оформлення правозастосовного акта; це потребує певної вольової, інтелектуальної роботи правозастосовника, творчого способу мислення;

- застосування права є оперативним засобом самоорганізації правової системи, адже навіть за умови наявності недоліків в законодавстві або за відсутності нормативного регулювання, правозастосування здатне врегулювати і врахувати нововиявлені відносини;

- забезпечує та гарантує втілення законності при розгляді конкретною життєвого випадку; передбачає повний та всебічний розгляд обставин справи, зокрема охорону прав та законних інтересів громадян.

До факультативних ознак правозастосування можливо віднести такі як: а) соціально-політична природа; б) системність; в) інформативність; г) динамізм; д) становить єдність норм матеріального та процесуального права; ж) передбачає використання правил та прийомів юридичної техніки; з) організаційний характер, тощо» [99, с. 32].

Аналізуючи наведені ознаки, можна стверджувати, що правозастосування є різновидом державного управління. Управління ж завжди пов'язане з владою, передбачає підкорення та можливість застосування примусу.

Владний управлінський характер правозастосовних відносин дозволяє поєднати матеріальні та процесуальні відносини в єдину систему зв'язків. У свою чергу О. Харитонova стверджує, що «правозастосовчі відносини це - особливий різновид врегульованих правом суспільних відносин, в межах яких на підставі матеріально-правових та процедурних норм здійснюються державно-владні повноваження з безпосереднього правового регулювання, розв'язання від імені держави індивідуально-конкретних справ та правових ситуацій. Відомо, що правове положення учасників правозастосовчих відносин різне і визначається їх правосуб'єктністю. При цьому активна і визначна роль належить суб'єкту, який володіє в даному конкретному відношенні владними

повноваженнями, тобто спеціальною правосуб'єктністю. Водночас інші учасники завжди виступають на базі загальної правосуб'єктності» [140, с. 86].

Отже, правозастосовні відносини носять державно-владний характер, це обумовлено, перш за все державно-владним характером самої правозастосовної діяльності.

Характеризуючи правозастосування, слід окрему увагу звернути й на суб'єктів даного виду діяльності. Суб'єктами даного виду діяльності постає чітко окреслене нормами права коло суб'єктів.

Слід зазначити, що, аналізуючи правозастосування, науковці роблять наголос саме на даній категорії. Так, О. Павлишин вважає, що «застосування норм права здійснюється державними органами та посадовим особами і тільки у деяких випадках з дозволу держави громадськими організаціями та деякими іншими суб'єктами (органами місцевого самоврядування, адміністрацією навчального закладу недержавної форми власності). Громадяни не можуть бути суб'єктами застосування права» [96, с. 30].

В. Котюк під застосуванням норм права розуміє діяльність компетентних державних органів та інших уповноважених державою суб'єктів, яка має державно-владний організуючий характер [58].

Петришин О. чітко зазначає, що «правозастосовна діяльність здійснюється спеціальними суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями (прокуратура, суд, міліція, президент, голови місцевої адміністрації, слідчий, ректор та ін.), які задовольняють потреби всього суспільства, тобто діють у публічних, а не у своїх особистих інтересах. Такі суб'єкти займають активну провідну позицію в розвитку правозастосовних відносин. Громадяни не є суб'єктами правозастосування, хоча воно може здійснюватись з їх ініціативи» [37, с. 409].

У своєму дисертаційному дослідженні А. Казанчан стверджує, що «суб'єктами правозастосовальної діяльності є компетентні владні суб'єкти (органи, організації, посадові особи), які наділені повноваженнями щодо розгляду конкретних життєвих ситуацій, справ і прийняття по них індивідуальних персонально-визначених владних рішень. До таких суб'єктів

відносяться як державні, так і громадські органи, організації або посадові особи, які наділяються правозастосувальними повноваженнями» [42].

Рабінович П. однією з істотних характеристик правозастосовної діяльності визначає, ту, що «її здійснюють тільки державні органи і уповноважені на це державою громадські об'єднання, оскільки ця діяльність мусить мати державно-владний характер» [118, с. 143].

Гнатюк М., в свою чергу, стверджує, що «правозастосовна діяльність здійснюється компетентними державними органами (посадовими особами) і уповноваженими державою органами громадськості» [26, с. 112].

Слід зазначити, що ми вже наголошували щодо існування приватно-правового правозастосування. У зв'язку з цим, розширюється й коло суб'єктів. Зокрема, суб'єктом правозастосування може бути директор приватного підприємства, оскільки в межах своєї компетенції він також наділений державно-владними повноваженнями (прийняття на роботу, звільнення працівників тощо).

Разом з тим слід підкреслити, що органи держави та їх посадові особи все ж можна вважати основними суб'єктами правозастосування з урахуванням їх компетенції. Такими є виконавчі органи, органи прокуратури, поліція, суди, нотаріуси, органи служби безпеки тощо.

«Державно-владна природа діяльності органу держави зумовлена тим, що він має право: 1) видання нормативно-правових актів та актів індивідуального правозастосування, обов'язкових для всіх соціальних суб'єктів, яким вони адресовані; 2) забезпечення виконання встановлених цими актами правил поведінки; 3) захисту за допомогою примусових засобів держави від порушень зазначених приписів актів; 4) отримання матеріального забезпечення своєї діяльності. Крім того, до компетенції державних органів належать владні повноваження, вона характеризується обов'язками, підзвітністю та відповідальністю.

Держава через відповідні органи виступає безпосереднім учасником відносин у сфері провадження правосуддя, охорони прав та правопорядку. У даному випадку найбільш повно виявляється підвищена соціальна цінність

механізму правозастосування, адже органи суду та слідства, посадові особи виступають від імені держави в особливо складних правовідносинах, де охорона потреб та інтересів всього суспільства поєднується з максимальною гарантією прав особистості» [99, с. 124].

Аналізуючи наведене, зазначимо, що громадянин може бути суб'єктом правозастосування лише у випадку коли він займає певну посаду в тому чи іншому органі. У такому випадку від діє як представник даного органу. У випадку залишення посади, громадянин перестає бути суб'єктом правозастосування. Посада виступає, таким чином, як комплекс прав та обов'язків, що визначають місце працівника в системі тієї чи іншої організаційної структури.

Посадові особи можуть бути як державними службовцями, так і недержавними, наприклад, лікарі.

Новітнім для законодавства України та загальнотеоретичної науки видається термін «особи, уповноважені на виконання функцій держави або самоврядування». Зокрема до ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або самоврядування належать:

- «Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступники, Голова Служби безпеки України, Генеральний прокурор України, Голова Національного банку України, Голова та інші члени Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

- народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови;

- державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування;

- військові посадові особи Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби;

- судді Конституційного Суду України, інші професійні судді, члени, дисциплінарні інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, службові особи секретаріату цієї Комісії, Голова, заступник Голови, секретарі секцій Вищої ради юстиції, а також інші члени Вищої ради юстиції, народні засідателі і присяжні (під час виконання ними цих функцій);

- особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, державної кримінально-виконавчої служби, податкової міліції, особи начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту, Національного антикорупційного бюро України;

- посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової політики та державної політики у сфері державної митної справи;

- члени Національного агентства з питань запобігання корупції;

- члени Центральної виборчої комісії;

- посадові та службові особи інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим;

2) особи, які для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування:

- посадові особи юридичних осіб публічного права, які не зазначені у пункті 1 частини першої цієї статті;

- особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, оцінювачі, а також експерти, арбітражні керуючі, незалежні посередники, члени трудового арбітражу, третейські судді під час виконання ними цих функцій, інші особи, визначені законом);

3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, - у випадках, передбачених цим Законом» [109].

«З огляду на зазначений вище перелік, можливо визначити особу, уповноваженою на виконання функцій держави, як будь-яку посадову особу органу державної виконавчої влади, місцевого самоврядування або таку, яка має внаслідок свого службового чи іншого наданого їй державою (зокрема тимчасово або одноразово) становища право здійснювати юридично значущі дії від імені держави (органу місцевого самоврядування). Службове становище, може використовувати в особистих інтересах для отримання неправомірної вигоди тільки посадова особа (або особа, якій надано такі повноваження одноразово або тимчасово)» [22, с. 46].

Право здійснювати правозастосування належить й об'єднанням громадян (наприклад, профспілковим організаціям, третейським судам). Як зазначає Харитонova О. І., «з метою активізації участі громадян в управлінні суспільними справами в юридичній сфері деякі державно-владні функції з приводу застосування права можуть передаватися організаціям громадян. У даному випадку держава делегує частину своїх повноважень по вирішенню питань індивідуального значення визначеним громадянським організаціям (профспілкам). При цьому зазначені повноваження видозмінюючись в певній мірі, не втрачають своїх авторитарних якостей» [140, с. 159].

Враховуючи окреслений вектор входження України до Європейського Союзу, важливо звернути увагу й на правозастосування, що здійснюється органами місцевого самоврядування. Слід зважати й на визначення місцевого самоврядування в Європейській хартії місцевого самоврядування як однієї із засад демократичного режиму. Місцеве самоврядування у зазначеному векторі

є найбільш поширеною формою участі громадян в управлінні державними справами. однією з вимог демократичної організації державної влади.

Окремою уваги заслуговує й така ознака правозастосування як індивідуальний характер, конкретизація. В результаті правозастосування встановлюються індивідуальні права та обов'язки персонально визначених суб'єктів. Абстрактна правова норма втілюється у конкретні правові відносини.

Таким чином проаналізувавши існуючі в юридичній науці точки зору щодо сутності та ознак правозастосування, можна визначити його як форму здійснення функцій держави, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, наділеними владними повноваженнями, відповідно до вимог законодавства, та результатом якої є встановлення прав та обов'язків конкретних суб'єктів права чи міра юридичної відповідальності у разі скоєння правопорушення.

3.2. Стаді та ідеологія правозастосування

Виходячи з сутності правозастосування, воно є окремим видом діяльності, здійснюється у визначених процедурних формах, складається з ряду послідовних етапів, включає в себе логічні пов'язані дії. Таким чином, можна стверджувати, що правозастосовний процес виступає окремим видом юридичного процесу.

Як зазначає Н. Оніщенко, «юридичний процес — це нормативно встановлені форми упорядкування правової діяльності, спрямовані на оптимальне забезпечення і гарантування інтересів суб'єктів права. Цей процес властивий будь-якій юридично-значущій діяльності, містить її програму й виступає суттєвою гарантією точного дотримання й результативного здійснення правових норм» [94]. Дане положення без будь-яких винятків розповсюджується й на правозастосування.

На думку М. Кельмана та О. Мурашина, «правозастосовна діяльність має офіційний характер і, як наслідок, повинна мати певний ступінь

організованості, що може бути досягнуто за умови процедури здійснення правозастосування» [46, с. 154].

Правозастосування передбачає проходження стадій, які носять назву правозастосовних процедур, щоб досягти результату правозастосування (а саме винесення і індивідуального рішення щодо конкретної справи).

Перш, ніж перейти до дослідження стадій правозастосування, слід сказати, що «правозастосування як процес переслідує певну мету, яка в свою чергу є чітко визначеною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. У ст. 3 Конституції України закріплений принцип, згідно якого людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [54].

Цей конституційний принцип-мета «визначає загальну ціннісну спрямованість правозастосовного процесу. Він одночасно кореспондується із основоположними принципами права: справедливістю, рівністю, свободою, гуманізмом. Зазначені принципи складають основу права, є його ідейним наповненням, а також головними цінностями — цілями. Завданням суб'єкта правозастосування є, перш за все, дотримання основних принципів права» [99, с. 245].

Досягненню вищеназваної мети має слідувати дотримання певних вимог, принципів до деякого виду діяльності, які в теорії права отримали назву ідеології правозастосування. Концепція ідеології застосування права, яка вже має теоретичні напрацювання, може слугувати підґрунтям для розвитку ідеї ідеального застосування права. Проте слід пам'ятати, що ідеологія - це абстрактне розуміння застосування права, яка включає низку ознак та характеристик, вимог та принципів, яким повинен відповідати правозастосовний процес. Ідеальне застосування права - це шаблон, макет, дотримуючись якого, правозастосовець досягне бездоганного результату [116, с. 122].

Складовими ідеології правозастосування виступають справедливість, законність, обґрунтованість доцільності. Дотримання правових вимог гарантує

неприпустимість будь-яких правопорушень та сприяє підвищенню її ефективності правозастосування.

На думку А. Перепелюк, «основоположне значення має принцип справедливості. Його реалізація є необхідною передумовою функціонування всієї правової системи, що, зокрема, підтверджується аналізом практики єдиного органу конституційної юрисдикції і вищих судових органів України, а також судових органів інших держав, міжнародних судових установ.

У правозастосуванні вимога справедливості передусім розкривається в категоріях, які характеризують діяльність суб'єкта правозастосування: неупередженість, об'єктивність, всебічність, надання рівних можливостей сторонам - учасникам процесу правозастосування, розсудливість, своєчасність, добросовісність (неприпустимість зловживання правом), пропорційність (розмірність, адекватність, яка полягає у розумному співвідношенні між цілями державного впливу і засобами їх досягнення, балансу приватних та публічних інтересів)» [99, с. 246].

Підтвердженням значення принципу справедливості у правозастосуванні є рішення Конституційного суду України від 2 листопада 2004 р. №15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, справедливість – одна з основних засад права; вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права [121].

Вимога законності правозастосування передбачає, що воно має відбуватися згідно з законом та у формах, які чітко визначені законом (наприклад, процедура обшуку). Закон є чинним, доки його не відмінено у встановленому порядку. Будь-які спроби ухилитися від застосування норми на підставі уявних приводів (застарілість, невизначеність) є неприпустимими. Окрім того, орган чи особа, які застосовують право, мають діяти виключно в межах своєї компетенції, не привласнюючи собі інших повноважень.

Принцип законності має величезне значення у правозастосуванні, зважаючи на те, що воно виступає однією з форм застосування примусу. Такий примус застосовується на підставі державно-владної природи право-

застосування. Причому реалізація останніх пов'язана з відповідними різновидами правозастосовної діяльності. Наприклад, в процесі даного виду діяльності відбувається застосування санкцій норм за здійснення протиправних дій. Крім того, правозастосовний орган вдається до примусових засобів, коли змушений забезпечувати свою діяльність та прийняті рішення. В цьому виявляється природа правозастосовної діяльності.

В. Кравченко та М. Пітцик, аналізуючи зміст публічно-владних повноважень органів публічної влади визначають, що «виконання органу публічної влади, прийнятих у межах його компетенції, забезпечується не лише застосуванням різноманітних засобів переконання, заохочення, організаційно-масової роботи, а можливістю застосування відповідних засобів примусу» [60, с. 189-190].

«Метод примусу застосовується як результат порушення правових норм, їх невиконання. Він відображається у схиленні суб'єктів суспільних відносин до певної поведінки за допомогою силового тиску (супроти волі тих, ким управляють), у такий спосіб обмежуючи свободу їх вибору. Примушення може здійснюватись через такі юридичні засоби як припинення правопорушень, застосування покарання тощо» [37, с. 401].

Зважаючи на дані обставини, дотримання вимоги законності в правозастосуванні важко перебільшити. Аналізуючи даний принцип, не можна не звернути увагу й на такі важливі фактори як рівень правової культури та правосвідомості правозастосовувача, його досвід, професіоналізм тощо.

Передумовою законного та справедливого рішення у конкретній справі виступає вимога обґрунтованості. Обґрунтованість передбачає: 1) що до конкретної справи мають бути виявлені всі факти, що мають стосунок до неї; 2) всі такі факти повинні бути перевірені на їх істинність чи то хибність; 3) усі недоведені та сумнівні факти не повинні прийматися до уваги.

Крім того, «обґрунтованість ухвалених рішень є необхідною умовою, яка уможливорює не лише його законність та справедливість, але й здійснення опротестування неправосудних рішень. Так, наприклад, у ст. 309 Цивільного процесуального кодексу України в якості підстав для скасування рішення суду

першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення є: неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи; недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими; невідповідність висновків суду обставинам справи» [142].

Таким чином, «обґрунтування є невід'ємною динамічною складовою правозастосовчої діяльності, а обґрунтованість — її засадничою вимогою. Обґрунтованим має бути не лише акт правозастосування, але й сама діяльність правозастосувача» [13, с. 13].

Принцип доцільності передбачає відповідність діяльності суб'єктів правозастосування умовам місця і часу враховуючи характерні риси особи, відносно якої чиниться правозастосування. Також доцільність передбачає вибір у межах правової норми найбільш оптимального для конкретної ситуації рішення (так, КК України передбачає санкцію від 3 до 10 років позбавлення волі, і в межах цієї норми слід вибрати з урахуванням цілого ряду обставин найбільш прийнятну форму покарання).

Як зазначає О. Ф. Скакун, керуючись принципом доцільності, слід зважати й на відповідність тієї чи іншої норми духу права [126, с. 423].

«Прикладом доцільності може слугувати термін «трансформація юридичної відповідальності», тобто законодавець передбачає, що за наявності достатніх підстав міри юридичної відповідальності більш суворого характеру можуть бути замінені на міри менш суворого характеру, а за інших обставин замінено заходом суспільно-виховного впливу, ще в інших — заходи юридичного впливу зовсім не застосовуються, тобто це може бути у вигляді усного зауваження» [43, с. 44].

Стосовно доцільності правозастосування П. Недбайло, зокрема, вважав, що «доцільність у застосуванні та виконанні правових норм є такою їх реалізацією, за якої не просто досягається мета закону, що полягає у певних матеріальних або соціально-культурних результатах, але найбільш повно досягається ця мета у конкретних, історично визначених умовах місця та часу» [5, с. 80]. Тобто головною метою доцільності правозастосування є досягнення того соціального ефекту, заради якого було створено норму права.

Зокрема, П. Рабінович вважає, що «доцільним має визнаватися лише такий варіант застосування норми, який дозволяє найкращим чином (за даних умов) досягти її мети. Таке розуміння доцільності ґрунтується на діалектиці співвідношення мети та способів її досягнення: будь-яка мета зазвичай може бути реалізована в конкретних умовах за допомогою різних дій (засобів). Усі такі дії будуть доцільними в широкому розумінні доцільності, але нерівноцінними з огляду на ступінь, рівень доцільності: деякі з них забезпечуватимуть досягнення мети швидше, простіше, з меншими «витратами», ніж інші» [120, с. 74].

Таким чином, правова доктрина становить ідейну основу і теоретичний стрижень практики правотворчості, виступає своєрідною інструкцією до застосування правових норм. Правозастосовча діяльність повинна відповідати сутнісним вимогам здійснення правосуддя, що, в свою чергу, вимагає усвідомлення значення основних принципів права для регулювання суспільних відносин.

«Принципи правозастосовчої діяльності — система вимог до належної та можливої поведінки людей, які відображають визнані у суспільстві цінності і утворюють, спрямовану на регулювання суспільних відносин єдність. Будь-яке рішення по справі, перш за все, повинно бути справедливим та ґрунтуватись як на основоположних принципах права (верховенство права, свобода, рівність, гуманізм) так і на спеціально-юридичних, які становлять основні критерії (вимоги) правозастосовчої діяльності» [99, с. 247].

У наведеному підрозділі 2.1 зазначалося, що правозастосування є процесом, який включає в себе низку послідовних стадій. На думку О. Бочарова, «правозастосовна діяльність - складне *динамічне* явище, тому елементами його структури виступають відносно відокремлені комплекси дій, спрямованих на реалізацію завдань, що зумовлені кінцевою метою діяльності. У теорії права й галузевих юридичних науках такі комплекси дій іменуються стадіями» [13, с. 213].

Котюк В. визначає стадію правозастосовного процесу як «сукупність дій посадової особи або державного органу, спрямовані на розв'язання певного

завдання правозастосування. Кожна стадія є відносно відокремленим ланцюгом, частиною правозастосовної діяльності, тісно зв'язана з наступними стадіями. Лише правильне та послідовне здійснення кожної стадії забезпечує успіх застосування норм права в цілому. Основні стадії виражають логіку застосування норм права, тобто ті вузлові моменти, які відображають її соціально-юридичні функції та її творчий зміст» [57].

В юридичній літературі немає однастайності щодо кількості стадій. Деякі теоретики в якості окремих стадій виокремлюють п'ять, приміром П. Рабінович вважає, що самостійними стадіями є: «1) встановлення юридично значущих фактів і пошук правової норми, яку належить застосовувати до них; 2) перевірка достовірності та правильності тексту, визначення меж дії та юридичної сили правової норми; 3) з'ясування змісту правової норми; 4) прийняття рішення у справі; 5) оформлення рішення в акті застосування правової норми» [118].

Зокрема, О.В. Зайчук зазначає, що «юридична наука схильна до визнання концепції трьох стадійності процесу правозастосовної діяльності, до яких належить: 1) встановлення фактичних обставин (фактичної основи) справи; 2) вибір та аналіз норми, що підлягає застосуванню; 3) ухвалення рішення та його належне оформлення» [39, с. 263].

Варто також враховувати, що «конкретні правозастосовні процеси можуть відрізнятися один від одного за складом учасників, за способами та формами здійснення. Приміром, в деяких випадках правозастосовна діяльність може мати нескладний характер і являти собою одноразову дію посадової особи, яка не потребує з'ясування життєвої ситуації та юридичного вирішення, в інших випадках правозастосування включає в себе складний комплекс правореалізуючих дій та актів різноманітних його учасників. Відповідно, правова форма впорядковує дії суб'єктів правозастосовної діяльності, надає цим діям юридичну визначеність та забезпечує сувору послідовність їх здійснення» [99, с. 111].

Ми приєднуємося до більшості вчених і виокремлюємо три стадії правозастосування, які в свою чергу складаються із системи правозастосовних дій (процедур) компетентних суб'єктів правозастосування. Зокрема:

1) *фактична кваліфікація справи*, на якій відбувається встановлення та дослідження фактичних обставин справи включає в себе такі дії: збирання, з'ясування та оцінка реальних життєвих фактів, обставин дійсності, які обумовлюють предмет справи. Мають бути виявлені зміст, об'єкт, суб'єкти відповідних суспільних відносин. Коло фактичних обставин, яв підлягають перевірці визначаються специфікою юридичної справи і змістом норми яка буде застосовуватись. Дослідження обставин справи шляхом усвідомлена отриманої інформації, її вивчення, аналізу. Процедури по встановленню фактичні основи рішення відбуваються у формі доказування;

2) *юридична кваліфікація справи*. На даній стадії обирається норма права, яка підлягає застосуванню у даній справі. На даній стадії перевіряється чинність норми, вивіряються внесені до неї зміни та доповнення. У зв'язку з цим, є рекомендація користуватися офіційними виданнями тих чи інших нормативних актів. Окрім того, слід впевнитися у дії норми за колом осіб та у просторі. Тобто, виявити чи розповсюджується норма на те чи інше коло осіб (наприклад, на студентів) і чи діє на тій чи іншій території (зокрема, окремі правові норми розповсюджують свою дію на чітко визначену в правовому акті територію).

На даній стадії відбувається тлумачення змісту норми. На думку О. Скакун, «тлумачення норм права «(інакше: інтерпретація норм права) це розумова інтелектуальна діяльність суб'єкта, що пов'язана зі встановленням їх точного значення (змісту)» [125, с. 404].

Також під тлумаченням норм права розуміють «складний свідомо-вольовий процес, який спрямований а встановлення точного змісту приписів правових норм, закладеного правотворчим органом, і доведення необхідної інформації до відома зацікавлених осіб» [132, с. 161].

Лисенков С. розглядає тлумачення норм права як «діяльність суб'єктів щодо усвідомлення і роз'яснення дійсного змісту правових норм з метою забезпечення обґрунтованої і повної реалізації їх приписів» [70, с. 200].

Як зазначає О. Осауленко, «тлумачення норм права це спеціальна діяльність офіційних та неофіційних суб'єктів суспільних відносин, спрямована на з'ясування і роз'яснення змісту і значення нормативно-правових актів, понять, термінів і така, що може бути виражена в актах тлумачення (інтерпретаційних актах)» [95, с. 193].

На думку Н. Крестовської та О. Матвєєвої, тлумачення норм права - «це інтелектуальна діяльність, що направлена на розкриття значущого змісту правових норм» [61, с. 390].

Тлумачення норм права це «діяльність щодо з'ясування або роз'яснення (інтерпретації) змісту (сміслу) юридичної норми», підкреслює П. Рабінович, «з метою правильного її застосування та реалізації» [118, с. 153].

Тлумачення здійснюється за допомогою способів, тобто сукупності правил аналізу правових норм, виявлення їх змісту задля практичного застосування. Слід зазначити, що в процесі застосування права має місце як усвідомлення, так і роз'яснення змісту. Особа, що застосовує право, може скористатися наступними способами:

- філологічним (граматичним) тлумаченням. Сенс норми усвідомлюється шляхом аналізу її словесного формулювання з використанням законів філології. Встановлюється значення кожного слова, кожного терміну, який використовується у тексті нормативно-правового акту. У разі виникнення незрозумілих слів, іноземних слів, слід використовувати словники. Далі відбувається аналіз граматичних форм іменників і прикметників дієслів тощо. Потім аналізується граматична структура речень, зокрема, знаків розділу.

- систематичне тлумачення. Відбувається шляхом встановлення сенсу норми за допомогою її системних зв'язків з іншими нормами. Досить часто зустрічаються ситуації, коли гіпотеза та диспозиція норми міститься в одній статті нормативно-правового акту, а санкція – в іншій, навіть в іншому

нормативно-правовому акті. Особлива даний спосіб тлумачення важливий у разі тлумачення відсилаючи та банкетних норм.

- історичне тлумачення. Передбачає усвідомлення сенсу норми шляхом виявлення конкретних історичних умов, в яких була прийнята та чи інша норма. Досить часто доцільним є звернення до аналізу альтернативних проектів норм тощо.

З) *прийняття рішення у справі*, яке стосується індивідуальних прав конкретно визначених суб'єктів. Дана стадія включає підготовку відповідного рішення та доведення його змісту до відома зацікавлених осіб. Прийняття рішення завжди має зовнішню форму виразу, як правило, у вигляді письмового акта. Слід зазначити, що в теорії правозастосування виділяють ще конклюдентні акти дії [139].

Ми зупинимося на аналізі письмових актів застосування права. Акти застосування права є різновидом правових актів, вони володіють юридичною силою, носять підзаконний характер. Такі акти офіційно закріплюють та оформлюють рішення щодо конкретної справи, визначають права та обов'язки тих чи інших осіб.

Рабінович П. визначає акти застосування правової норми як спосіб зовнішнього прояву формально-обов'язкового правила поведінки індивідуального характеру, яке підтверджує, встановлює, змінює або скасовує юридичні права та обов'язки персоніфікованих суб'єктів у конкретній життєвій ситуації [118, с. 143].

На думку Л. Кельмана, «акт застосування правових норм являє собою формально обов'язкове волевиявлення компетентних державних органів, посадових осіб, яке підтверджує, встановлює, змінює або припиняє юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів у конкретній життєвій ситуації. Акти правозастосування є необхідним засобом для переведення загально-обов'язкових нормативних приписів у сферу конкретних життєвих ситуацій та стосовно конкретних осіб» [44, с. 160].

Акти застосування права досить різноманітні. За різними критеріями їх можна класифікувати на окремі групи:

- за юридичною формою – укази, постанови, розпорядження, накази, рішення (суду тощо);
- за галузевою належністю – кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові тощо;
- за значенням в юридичному процесі – основні (містять завершене рішення у справі – вирок тощо); допоміжні (забезпечують прийняття основного акту, наприклад, постанова щодо порушення кримінальної справи);
- за суб'єктами, що їх приймають – акти парламенту, акти глави держави, акти виконавчих органів, рішення суду тощо;
- за способом прийняття – одноособові та колегіальні;
- за функціональним призначенням, як правило, індивідуальні акти поділяють на акти-регламентатори та правоохоронні або правозабезпечувальні. Акти-регламентатори приймаються з метою регулювання відносин позитивного правомірного характеру, вони приймаються виконавчо-розпорядчими органами [125, с. 38].

Ці акти, головною мірою, разом з нормами права здійснюють регламентацію суспільних відносин. «До числа актів-регламентаторів належать: правовиконавчі акти, акти договори та деякі різновиди юрисдикційних актів. У свою чергу право виконавчі акти видаються багатьма державними відомствами в процесі правозастосовної діяльності» [15].

Таким чином, можна зробити висновок, що в правозастосовному акті втілюється весь складний процес правозастосування, такий акт завершує процес, а дві попередні стадії певним шляхом є підготовчими.

РОЗДІЛ IV. ПРАВОІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

4.1. Загальна характеристика право інтерпретаційної форми реалізації функцій сучасної держави

Значення інтерпретації (тлумачення) права істотно зростає у теперішній час, коли соціальна і юридична практика поступово відходить від традиційних для нашого суспільства уявлень про право як лише установлення держави. Втілення права в життя, в поведінку людей об'єктивно неможливе без з'ясування змісту норм права, індивідуальних рішень, договорів. На сьогодні інтерпретаційні процеси, які здійснюються в сфері юриспруденції, ще й досі залишаються малодослідженими [9, с. 16].

Без з'ясування сенсу тих чи інших правових норм дія права, втілення його приписів в поведінку учасників суспільних відносин був би досить ускладненим.

У попередніх розділах роботи зверталася увага щодо загального характеру правових норм, вони носять абстрактний характер, розраховані на невизначене коло осіб та ситуацій. Коли ж відбувається їх реалізація, то це завжди конкретна життєва ситуація, конкретні права та обов'язки суб'єктів, чим і посилюється необхідність їх інтерпретації (тлумачення) стосовно кожного конкретного випадку. Як зазначає М. П. Молибога, у процесі тлумачення загальні та абстрактні норми перекладаються на мову більш конкретних висловлень, що не викликає ніяких сумнівів з приводу норми, що тлумачиться, саме до даної ситуації, що підлягає конкретному вирішенню [85, с. 43].

Здійснювати інтерпретацію права означає пізнавати його сенс, зміст, ціль та соціальне призначення. В юридичній літературі термін «тлумачення» та «інтерпретація» досить часто вживаються як синоніми [85, с. 42; 125, с. 437].

Разом з тим, зважаючи на те, що тлумачення здійснюється різноманітними суб'єктами, має різну юридичну силу, у нашому дослідженні щодо форм реалізації функцій держави, більш доцільним слід вживати термін інтерпретація, інтерпретаційна діяльність. Інтерпретаційно-правова діяльність є таким чином формою реалізації функцій сучасної держави, результат якої втілюється в окремих правових актах що мають назву інтерпретаційних, та є обов'язковими для учасників суспільних відносин.

Інтерпретаційна діяльність, попри пояснення змісту правових норм, має за мету ще й виявлення різноманітних прогалин та колізій у праві, які є неминучими у правових системах, що трансформуються.

Необхідність інтерпретації нормативно-правових актів обумовлена низкою причин: по-перше, вона викликана особливим характером мови права. Висловлені мовою права правила поведінки є абстрактними, між тим як конкретний випадок завжди індивідуальний. У ньому неминуче є присутніми обставини, які безпосередньо нормою права не передбачені. Більш того, прагнути максимального наближення норми права до можливих життєвих

ситуацій і не потрібно. Суб'єктам реалізації права надається можливість самим вирішувати питання про те, за наявності яких конкретних життєвих обставин можуть діяти ті чи інші норми права. Наближення змісту правової норми до конкретних життєвих випадків відбувається в процесі її тлумачення.

По-друге, необхідність інтерпретації нормативно-правових актів пов'язана також із тим, що, формулюючи правила поведінки, суб'єкт правотворчості використовує різноманітні засоби юридичної техніки (юридичні терміни і конструкції, загальномовні засоби тощо). Тому зрозуміти зміст правових норм достатньо важко без їх тлумачення.

По-третє, потреба в інтерпретації нормативно-правових актів обумовлена системністю права. Норми права регулюють суспільні відносини не ізольовано одна від одної, а спільно. Отже, правильно реалізувати будь-яку норму неможливо поза її зв'язками з іншими правовими нормами. Виявлення ж цих зв'язків можливі тільки в ході тлумачення права.

По-четверте, інтерпретувати правовий текст необхідно ще й тому, що в текстах нормативно-правових актів нерідко трапляються неточності, суперечності та інші правотворчі помилки, подолати які теж неможливо без тлумачення [76, 334].

Тлумачення права є складним інтелектуальним процесом, включає в себе два етапи: усвідомлення інтерпретатора сенсу норми для себе та для інших (роз'яснення сенсу і змісту правової норми зацікавленим особам).

Скакун О. Ф. виділяє два етапи інтерпретаційної діяльності:

- «з'ясування - розкриття змісту правових норм (їх окремих елементів) «для себе» з метою їх правильної реалізації і застосування (воно не виходить за межі свідомості самого інтерпретатора і не має зовнішніх форм вираження: у «волі» інтерпретатора відбувається об'єднання волі законодавця і «волі» закону);

- роз'яснення - розкриття змісту правових норм (окремих їх елементів) «для інших» з метою усунення неясності в його розумінні і забезпечення правильного застосування щодо тих обставин, на які вони розраховані» [125, с. 437-438].

Перша частина цієї діяльності - з'ясування. Воно характеризує гносеологічну природу тлумачення, спрямованого на пізнання права. Тлумачення-з'ясування виступає як внутрішній розумовий процес, що відбувається у свідомості суб'єкта, який застосовує норму права. Це з'ясування для себе і всередині себе, тому воно не має зовнішніх форм вираження.

З'ясування є необхідною умовою реалізації права у всіх формах. Воно завжди передує роз'ясненню.

Роз'яснення - друга частина єдиного процесу інтерпретації права. Воно не завжди слідує за усвідомленням. При роз'ясненні об'єктивуються результати першої частини процесу. Така об'єктивізація знаходить своє вираження в письмовій формі (правовий акт) або в усній (порада, рекомендація).

З'ясування і роз'яснення є дві діалектично взаємопов'язані сторони процесу тлумачення, в якому використовуються різні способи і прийоми пізнання (з'ясування) і пояснення (роз'яснення) правових норм.

З даною позицією слід безумовно погодитися, вона підтримується майже всіма науковцями що займалися даною проблемою.

Як зазначає Горбатюк В.Л., при тлумаченні правових норм неабиякого значення набуває саме підхід до розуміння права [28, с. 81].

Розглянемо основні положення позитивістського та природно-правового наукових підходів до розуміння права та визначимо їх місце і роль при тлумаченні права.

Позитивістський підхід визначає, що норми права пов'язані безпосередньо з діяльністю держави, що їх встановлює. Не існує ніяких правових норм, ніж ті, які, які нею встановлені. Право - це закою, буква права співпадає з його духом. Правові норми необхідно підпорядковувати за юридичною силою.

Природно-правовий підхід до розуміння права визначає, що «вихідна форма буття права - це суспільна свідомість, це ідея, уявлення про право, важливою складовою частиною якого є природні права людини» [64, с. 46]. У природному право розумінні розрізняють букві та дух права дух права є ширшим поняттям.

Для розуміння тлумачення слід звернути увагу й на підходи до інтерпретації статичний та динамічний. Статичні підходи інтерпретації мають за мету забезпечення максимальної стабільності, правової визначеності і передбаченості рішень органів, які застосовують право. Для досягнення цієї мети необхідно визнавати, що значення норми є незмінним, оскільки лише таке значення може забезпечити реалізацію вищезгаданої мети.

Прямою протилежністю такому підходу виступають динамічні підходи інтерпретації, які мають завдання, перш за все, досягти максимальної відповідності між нормами діючого права, та пристосувати норму до реального життя, до нових соціальних умов. У такому разі можлива суперечність між «духом закону» та його «буквою». «Це питання потребує особливої уваги в умовах України, де діє складна система законодавства що охоплює і старі і нові закони» [69, с. 19].

Як указує І. В. Суходубова, сутність динамічного тлумачення «полягає в тому, що суб'єкт інтерпретаційної діяльності адаптує правовий акт до тих змін, які відбуваються в суспільних відносинах, адже тлумачення норми права не може постійно і назавжди зберігати лише той зміст, який був їй наданий у момент її прийняття» [120, с. 266].

На думку С. І. Палешника, «еволюційне (динамічне) тлумачення це спосіб встановлення змісту норм Конвенції з урахуванням умов і обставин, які існують під час інтерпретації та за яких ці норми здійснюються. У більшості випадків Європейський суд використовує таке тлумачення у разі інтерпретації її оціночних понять. З метою забезпечення правової визначеності Європейський суд у багатьох випадках тлумачить норми Конвенції в контексті своїх попередніх рішень. Але в деяких випадках він може змінити свою практику, особливо тоді, коли цього потребує принцип динамічного тлумачення, який дозволяє забезпечити максимально ефективним захист прав і свобод людини в умовах постійної еволюції європейських стандартів у галузі прав людини» [97, с. 149-150].

Боротьба динамічної і статичної тенденцій у тлумаченні права знайшла свого віддзеркалення і закріплення в об'єктивній і суб'єктивній теоріях

інтерпретації права, які традиційно розділяються. Згідно з суб'єктивною теорією завданням тлумачення є встановлення «волі історичного законодавця», а згідно з об'єктивною теорією — встановлення «волі закону» або «волі актуального законодавця». Ця розбіжність має фундаментальний характер.

Така ситуація на практиці може привести до підміни актами тлумачення законів. Це порушує сутність інтерпретації, яка передбачає здійснення даного виду діяльності виключно щодо встановлення сенсу і змісту норм права, прав та обов'язків суб'єктів. Цікавою є думка Скакун О.Ф., що чим більш недосконалим є закон тим більше досконалим, витонченим має бути його роз'яснення [125, с. 437].

Деякі автори вважають інтерпретацію права стадією правозастосування [118, с. 173]. З даним твердження можна погодитися умовно. Так, тлумачення (інтерпретація) є однією з складових вищеназваного процесу. Але інтерпретація права відбувається майже у всіх видах юридичної діяльності – правотворчості, право реалізації систематизації законодавства, вона пронизує майже всі сфери правового регулювання.

Для характеристики інтерпретації важливе значення має класифікація. Як зазначається у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, класифікація є «система розподілення об'єкта по групах відповідно до наперед визначених ознак» [19, с. 484].

Стосовно тлумачення норм права, то класифікація може бути проведена за різноманітними підставами. Так, можна проводити класифікацію за: юридичною силою або в залежності від суб'єктів тлумачення; за обсягом; в залежності від мети.

За юридичною силою можна виділити неофіційне тлумачення та офіційне. Неофіційним тлумаченням називають роз'яснення змісту правових норм особами, що не мають офіційних повноважень щодо здійснення даного виду діяльності. Воно може здійснюватися громадянами, науковцями. Дане тлумачення не має юридичної сили, тобто не є обов'язковим.

Враховуючи, що предметом нашого дослідження є різновид інтерпретаційної діяльності як форми реалізації функцій держави, ми надамо

йому більш ґрунтовну характеристику. Офіційна інтерпретація – вид правової діяльності з роз'яснення змісту норм права, що здійснюється спеціально уповноваженими органами, має обов'язкове значення для всіх осіб, які реалізують дану норму права. Результати офіційної інтерпретації знаходять зовнішній вираз в інтерпретаційних актах, які є важливим різновидом правових актів поряд з нормативно-правовими актами, правозастосувальними, та актами конкретизації.

На думку Д. Михайловича, «важливим засобом забезпечення адекватного розуміння і застосування законодавчих актів є офіційне тлумачення закону. Встановлюючи справжній зміст нормативного припису, суб'єкт офіційного тлумачення усуває перекоси юридичної практики, забезпечує стабільність урегульованих правом суспільних відносин, єдність законності та правопорядку» [83].

Офіційне тлумачення може бути двох видів: нормативне; казуальне.

«При нормативному тлумаченні норми права роз'яснення змісту норми права поширюється на невизначене коло осіб і суспільних відносин, має юридичну силу та загальнообов'язкове для всіх можливих випадків застосування певної норми. Законодавець дає тлумачення з будь-якого питання державного життя, і вони мають вищу юридичну силу. Уряд може тлумачити акти лише органів виконавчої влади. Нормативне роз'яснення закону може надавати Пленум Верховного Суду України. Він узагальнює судову практику та надає судам, іншим органам, посадовим особам керівні роз'яснення з питань застосування законодавства, що виникають при розгляді певної категорії справ. Однак Пленум Верховного Суду України не може давати тлумачення норм, з якими суди не мають справи» [84, с. 84].

«Офіційні роз'яснення, що даються державними органами, мають загальнообов'язкову силу у тих випадках, коли такий орган наділений спеціальною компетенцією видавати інструкції та роз'яснення з приводу застосування законодавства у певній сфері суспільних відносин, або коли він має спеціальне доручення Уряду видавати інструкцію чи інший акт з питань застосування конкретного закону, указу чи постанови. Так, наприклад,

Міністерство праці України має право видавати обов'язкові постанови, правила й інструкції, а також давати міністерствам та іншим органам виконавчої влади роз'яснення з питань праці та заробітної праці. Верховний Суд України дає керівні роз'яснення судам із цих питань застосування законодавства при розгляді судових справ. В інших випадках офіційні роз'яснення обов'язкові для тих органів або посадових осіб, які підпорядковані органу» [134, с. 132].

Нормативне тлумачення у свою чергу поділяється на: автентичне і легальне (делеговане).

«При автентичному тлумаченні норм права зміст норми права роз'яснює той суб'єкт, який її видав. Суб'єкт, який видав норму права, відповідно до логіки, безумовно, має право на офіційну інтерпретацію її дійсного змісту, тому що саме він найбільш адекватно розуміє власну волю, яку він заклав у нормативний акт і в змозі її роз'яснити іншим суб'єктам. При цьому роз'яснення може бути як загального (нормативного характеру), так і казуального (конкретного), коли тлумачиться норма стосовно конкретного казусу. Хоча на практиці автентичне тлумачення переважно має нормативний характер і поширюється на необмежену кількість казусів» [17, с. 167]. Так, відповідно до пунктів 16, 29, 30 статті 186 Конституції України, «Президент має право надавати офіційне нормативне (автентичне) тлумачення, предметом якого є правові норми, що містяться в нормативно-правових актах, ухвалених самим же Президентом України» [54]. Тлумачення такого змісту, що надає Президент України, може оформлюватись у формі указів та розпоряджень Президента України.

«Легальне (делеговане) тлумачення норм права - загальнообов'язкове тлумачення дає орган, який цю норму не встановлював, але відповідним чином на це уповноважений (наприклад тлумачення законів України (закони приймає лише Верховна Рада України) здійснюється Конституційним Судом України)» [133, с. 131].

Легальне тлумачення, у свою чергу, може бути: відомчим, що здійснюється керівництвом центральної установи будь-якого відомства і його

сила обмежується сферою дії цієї установи; міжвідомчим (офіційним) із сферою розповсюдження на інші відомства.

Суб'єктом офіційного тлумачення можуть бути усі державні органи, які організовують процес здійснення норм права. Тому юридична сила актів тлумачення залежить від владних повноважень органів, що видали ці акти. Найбільшу юридичну силу мають акти тлумачення вищих органів законодавчої, судової та виконавчої влади.

«Одним із видів міжвідомчого тлумачення є судове роз'яснення норм права. Воно забезпечує правильне розуміння і одностайне застосування нормативних актів у діяльності судів. Такі роз'яснення в Україні видаються, наприклад, у вигляді постанов Пленуму Верховного Суду з питань судової практики на підставі узагальнення справ, розглянутих судами» [17, с. 170-171].

Ідеально було б якби правотворчі органи видавали нормативно-правові акти, які не потребують роз'яснення, але практично це неможливо. Тому, погоджуючись з Молибогою М. П., вважаємо, що «кращим видом тлумачення є автентичне, яке виключає можливість підміни акта вищої юридичної сили актами меншої юридичної сили» [84, с. 84-85].

Класифікацію інтерпретації норм права можна здійснювати також в залежності від співвідношення тексту норми та її змісту. Це пов'язано з тим, що зміст, закладений у нормі права, не завжди збігається з її текстуальним вираженням. Виділяють: буквальну (адекватну), обмежувальну, розширювальну інтерпретацію (тлумачення).

Буквальне (адекватне) тлумачення має місце тоді, коли текст норми права точно виражає волю законодавця, тобто зміст норми права збігається з її текстуальним відображенням.

Обмежувальне тлумачення використовується у випадках, коли буквальне розуміння тексту норми права ширше за її істинний зміст. Тобто норма права повинна трактуватися обмежено. Наприклад, у ч. І ст. 42 Конституції України зазначено, що «кожен має право на підприємницьку діяльність» []. Очевидним є те, що «поняття «кожен» в цьому випадку позначаються лише дорослі, дієздатні особи, а не діти та психічно хворі. Така

очевидність дала змогу законодавцю уникнути конкретизації розглянутого положення та використаного поняття. У цьому випадку текстуальне вираження норми права є значно ширшим за її зміст, що і зумовлює необхідність обмежувального тлумачення» [84, с. 83].

Розширювальне тлумачення має місце тоді, коли дійсний зміст норми права є більш широким, ніж її буквальний текст. Це означає, що норма права викладена дуже лаконічно і необхідні додаткові засоби, щоб правильно зрозуміти її зміст. Розширювальне тлумачення потрібно здійснювати тоді, коли надається незавершений перелік, обставин та умов реалізації норм права. Такий перелік дуже часто супроводжується словами «тощо», «в аналогічних випадках», «інші».

Два останніх види тлумачення «здійснюються лише тоді, коли не збігається дійсний зміст норми права зі словесним. Норма при цьому роз'яснюється обов'язково відповідно до висновків з'ясування істинного її змісту. Але такі види тлумачення не повинні мати місце, якщо це призведе до погіршення правового становища особи, щодо якої застосовується норма права» [95, с. 197-198].

Характеризуючи буквальну та розширювальну інтерпретацію, слід звернути увагу на наступне. У наукових джерелах радянської доби буквальне тлумачення (інтерпретація) правових норм традиційно розглядалося як найбільш типовий і поширений вид інтерпретації, оскільки вважалося, що «дух» та «буква» закону співпадають, і словесний вираз норми права та її справжній смисл — ідентичні.

Вважаємо, що домінуючий у минулому погляд на буквальне тлумачення як використовуване у переважній більшості ситуацій потребує перегляду з огляду на умови сьогодення. Отже, з'ясовуючи у процесі інтерпретації правового тексту справжню волю законодавця, потрібно, в першу чергу, мати на меті ті цінності та блага, котрі зараз набувають фундаментального характеру для держави й суспільства, а саме: необхідність захисту та утвердження прав і свобод людини. Саме права й свободи людини Конституція України (ст. 3) проголошує найвищою соціальною цінністю, тому головний обов'язок держави

— правозахист. Чи не такою ж є і воля законодавця? Відповідь однозначна: так. Зрозуміло, що з цієї точки зору інтерпретація права перетворюється в один з інструментів забезпечення прав людини, розширення їхнього змісту та обсягу і, як видається, норми, що безпосередньо визначають правовий статус особи, повинні підлягати розширеній інтерпретації [137, с. 176].

Під змістом правової норми, яка підлягає з'ясуванню в процесі тлумачення, пропонуємо розуміти конкретно-історичну інтерпретацію нормативного юридичного тексту в реальних соціальних умовах. Така інтерпретація повинна здійснюватися з урахуванням усіх факторів, котрі здатні на даний момент виступати як детермінанти певного варіанта правового регулювання суспільних відносин (факторів економічних, соціальних, політичних, етно-національних, історико-культурних, демографічних та інших).

Виокремлюють ще так зване телеологічне тлумачення, яке полягає в аналізі змісту правової норми шляхом виявлення та розкриття її цілей, співвідношення з нею граматичної і логічної сутності формулювань законодавця, що містяться в текстах нормативних приписів. Як більш раціональний спосіб регулювання суспільних відносин норма права завжди потребує осмислення її змісту з боку різних осіб; зміст, у свою чергу, - це не тільки її внутрішній логічний зміст (поняття, явища, що осмислюються розумом), а й розумна підстава регулювання суспільних відносин. Отже, в процесі тлумачення повинні розкриватися обидва аспекти змісту.

Важливо також відзначити, що поряд із способами інтерпретації норм права у вітчизняній літературі все частіше розглядають канони тлумачення чи правила правового міркування. Вони є явищем англо-американської правової традиції та винайдені як один із засобів уникнення свавілля в тлумаченні.

Білоус О.В. зазначає, що «канони скріплюють конкретну методологію, алгоритм інтерпретації тих чи інших законодавчих положень» [11, с. 7].

Канонами тлумачення визнаються, зокрема, такі : «не позбавляйте законодавчий акт чинності, якщо існує тлумачення, яке дозволяє цього уникнути; не припускайте легковажно, що, ухваливши новий статут, законодавчий орган цим навмисно скасував попередній; не нехтуйте

супровідними положеннями; не кваптесь відкидати очевидне значення та багато інших» [14].

Узагалі-то, важко точно визначити кількість канонів тлумачення (К. Льюелін нарахував їх 27, а Ф. Бенніон — аж 396). Така насиченість доктрини тлумачення канонами говорить про те, що вони можуть суперечити один одному чи не відповідати практичній необхідності. Крім того, «чимало з цих канонів мало застосовні сьогодні й тим більше в умовах нашої правової системи. Як приклади можна навести канони, згідно з якими статути, що відмовляють правителю у звільненні від відповідальності, слід тлумачити вузько, а статути, що регулюють взаємини з індіанцями, необхідно тлумачити на користь останніх. Проте деякі з них все ж таки можна визнати корисними у межах учення про юридичну інтерпретацію:

1) *eiusdem generis* — означає, що слова, які входять в узагальнюючу формулу після перерахування («інші», «тощо»), повинні тлумачитися як такі, що відносяться до того ж роду предметів, які вказані при перерахуванні;

2) *pari materia* — закони, які регулюють одні й ті самі близькі відносини, мають тлумачитися відповідно один до одного. Якщо одні й ті самі відносини регулюються кількома законами, то всі ці закони повинні розглядатися разом;

3) *noscitur a sociis* — якщо слово багатозначне, його застосування в законодавчому акті визначається за контекстом;

4) *expressio unius, exclusio alterius* — якщо в тексті закону перераховується те, до чого він відноситься, то тим самим виключається все те, що в ньому не згадано [14];

5) «золоте правило», яке застосовується у випадку, коли результати «звичайного тлумачення» згідно із загальноприйнятим літературним читанням тексту є абсурдними й очевидний факт, що парламент не міг мати це на увазі;

6) *the social purpose* (в американській юридичній літературі він називається правилом «соціальної спрямованості») — відповідно до нього тлумачення законодавчого акта покликане виконати те суспільне призначення, задля якого він приймався. Цей інтерпретаційний канон був

сформульований у 1584 р. англійським судом і з тих пір застосовується судовою практикою;

7) принцип обмеженого тлумачення правових положень, що встановлюють юридичну відповідальність особи, коли будь-який сумнів щодо значення правової норми тлумачиться на користь особи.

Таким чином, співвідносячи способи та канони тлумачення норм права, слід визнати перспективним використання деяких канонів у межах вітчизняної правової системи. Існування цих канонів багато в чому обумовлюється ідеєю здорового глузду, яка є єдиною для англо-американської та романо-германської правових систем. Крім того, необхідно враховувати глобалізаційні процеси, що в них відбуваються. Усе це створює передумови для більш активного використання вказаних канонів у межах української правової системи» [63, с. 19-20].

Проблема тлумачення права є практичною в тому розумінні, що її рішення, як ніяке інше, зорієнтовано на вирішення юридичних справ, на подолання конфліктних ситуацій, на винесення правового вердикту. Однак і ця проблема впирається в розуміння права. Без з'ясування об'єкта тлумачення або при різночитанні у тому, що підлягає тлумаченню, складно розраховувати на позитивний результат. Необхідність тлумачення норм права обумовлено їхніми ознаками, особливостями форм вираження зовні і функціонування. Неясність правової норми може зовнішньо проявитися в таких формах: недостатня визначеність; недостатня точність тих або інших слів і виражень у нормативному акті; неповнота норми, коли законодавець не взяв до уваги деякі сторони суспільних відносин, що він хотів врегулювати; внутрішнє протиріччя самої правової норми.

Підсумовуючи можна зазначити, що проблеми тлумачення норм права завжди перебували у центрі уваги юридичної науки, а теорія тлумачення пройшла довгий шлях свого розвитку. Ці проблеми пов'язані з інтересами держави й суспільства, їх зумовленням і захистом. На сьогодні тлумачення норм права є важливим політико-юридичним інструментом виявлення чіткого змісту права.

Однією з особливостей офіційної інтерпретації, як вже зазначалося, є і зовнішня форма, а саме відображення результатів в правових актах, що носять назву інтерпретаційні.

У теорії права інтерпретаційні акти визначають як документи, що приймаються компетентними органами у встановленому порядку і спрямовані на роз'яснення чинних законів та підзаконних нормативних актів; є результатом офіційного тлумачення норм і виражені в певній формі; мають нормативний характер; обов'язкові для суб'єктів права; діють протягом часу функціонування акта, що тлумачиться; приймаються лише по тих документах, які потребують тлумачення; є засобом забезпечення єдності розуміння та застосування правових принципів. Інтерпретаційні акти дають змогу не лише єдиного розуміння змісту припису, який роз'яснюється чи уточнюється, а й офіційного посилання на документ у разі його використання у правореалізаційній діяльності.

Скаун О. Ф. визначає, що «акт офіційного тлумачення норм права (інтерпретаційно-правовий акт) - це акт-документ, який містить роз'яснення змісту і порядку застосування правової норми, сформульоване уповноваженим органом у межах його компетенції, і має обов'язкову силу для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються» [125].

Зубенко А. В. зазначає, що акт тлумачення норм права - це «акт допоміжного характеру, який спрямований на з'ясування та роз'яснення змісту норм права з метою забезпечення їх однакового розуміння та застосування».

Проблема юридичної природи актів тлумачення вирішується виходячи з їхнього співвідношення з нормами, що роз'яснюються.

Як відомо, внутрішню структуру актів тлумачення утворюють організаційно-допоміжні правила, що спрямовують процеси засвоєння змісту права й регламентують порядок його реалізації. На відміну від норм права, внутрішня логічна структура правил, сформульованих в акті тлумачення, не може бути розглянута за схемою «гіпотеза - диспозиція - санкція». Це пояснюється тим, що загальною умовою реалізації акту тлумачення є реалізація правових норм, які ним роз'яснюються, тому пошуки специфічної гіпотези в

тексті роз'яснення не мають практичного значення. Аналогічно вирішується питання щодо пошуків інших структурних елементів інтерпретаційних актів.

Отже, допоміжний характер актів тлумачення свідчить про відсутність в них внутрішньої логічної структури, аналогічної структурі норми права. В тих випадках, коли акт тлумачення містить у собі принципово нові положення, «які мають нормативне значення, його слід розглядати як модифікацію правової норми зі всіма послідуєчими наслідками» [41, с. 94].

Як вже зазначалося, інтерпретаційні акти мають свою структуру. Матвеєва Л. Г. у структурі інтерпретаційного акта виділяє формальну і змістовну сторони. «Формальна сторона - структура тексту, яку ми розуміємо як розташування основних елементів і зв'язки, що забезпечують цілісність і завершеність акта, а також комплекс реквізитів. Характерними реквізитами інтерпретаційних актів є найменування виду відповідного акта, заголовок, місце і час його складання, відомості про те, від якої особи чи органу виходить цей акт, юридична достовірність (підпис, затвердження). До змістовної сторони належить ідея, тема, проблема, викладена в інтерпретаційних розпорядженнях, - це суть всього акта тлумачення. Змістовну структуру складають загальні (нормативні) або індивідуально-конкретні владні правороз'яснювальні розпорядження. Оскільки більшість інтерпретаційних актів оформляється в письмовому вигляді як акти-документи, то і зовнішня сторона тут має важливе юридичне значення» [78, с. 56].

Стосовно форми інтерпретаційних актів, то вони, як правило, виражаються в письмових документах.

Таким чином, право інтерпретаційна форма здійснення функцій держави є діяльністю уповноважених суб'єктів, спрямованою на формування роз'яснень в інтерпретаційних актах щодо змісту норм права.

4.2. Інтерпретаційні правові акти Конституційного Суду України: правова природа та види

Важливу роль в життєдіяльності сучасної держави відіграють інтерпретаційно-правові акти Конституційного Суду України з огляду на функції названого органу. Слід відзначити, що в 20.16.2018 р.р. було внесено суттєві зміни щодо реформування даного органу конституційної юрисдикції, зокрема й відносно юридичної сили актів, які ним видаються.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 147 Конституції України актами Конституційного Суду України є рішення та висновки [54]. Закон України «Про Конституційний Суд України» [112] від 13 липня 2017 р. у ст. 83 вказує також на такі акти, як ухвали та забезпечувальні накази. Крім того, з питань, не пов'язаних із конституційним провадженням. Суд ухвалює постанови [112].

«У зв'язку із зміною структури органів Конституційного Суду України рішення Суду ухвалюють Велика палата і Сенат: Велика палата - за результатами розгляду справ за конституційними поданнями щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції України, а також за результатами розгляду справ за конституційними скаргами у разі відмови Сенату в розгляді справи за конституційною скаргою на розсуд Великої палати; Сенат за результатами розгляду справ за конституційними скаргами (ст. 84 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Так, Конституційним Судом України за останні роки було ухвалено 24 рішення (2016 р. - 7, 2017 р. - 3, 2018 р. - 13, 2019 р. (на 30.03.2019 р.) - 1)» [52].

Порівняно із попереднім законом чинний Закон України «Про Конституційний Суд України» розширив перелік питань, з яких Суд, а саме його Велика палата, надає висновки. Так, висновок Конституційного Суду України надає Велика палата у шести справах, чотири з яких були закріплені і в попередньому законі, а саме:

- «відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України задля надання згоди на їх обов'язковість;

- додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;
- відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157, 158 Конституції України;
- порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (п. 1, 3-5 ч. 1 ст. 85 Закону України «Про Конституційний Суд України»)» [112].

Новим є положення про висновок у справі ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України (п. 6 ч. 1 ст. 85 вказаного Закону). Зауважимо, що положення ч. 1 ст. 150 Конституції України передбачає вирішення питання Суду про відповідність правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим лише Конституції України (конституційність). Вважаємо, що «конституційна формула, за умови відновлення української юрисдикції на території автономії, є цілком достатньою, оскільки закони України так само мають відповідати положенням Основного Закону України. Інакше можуть виникнути ситуації затягування строків розгляду справ, подвійної перевірки положень як законів України, так і нормативно-правових актів на предмет відповідності нормам Конституції України тощо» [107].

- Новелою ст. 151 Конституції України стало положення, що «Конституційний Суд України за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України надає висновки про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою» [54].

Дана новела встановлює вкрай важливе право превентивного конституційного контролю за Конституційним Судом України відносно питань, які можуть пропонуватися за народною ініціативою на всеукраїнський референдум.

Враховуючи особливості рішень і висновків Конституційного Суду України, можна сформулювати їх поняття. Рішення Конституційного Суду

України — «це правовий акт, прийнятий Конституційним Судом України, що містить інтерпретацію правових норм, здійснену ним у результаті конституційного провадження щодо конституційності законів та підзаконних актів України. Висновок Конституційного Суду України — це інтерпретаційний правовий акт, виданий Конституційним Судом України з питань офіційного тлумачення Конституції і законів України, а також відповідності Конституції України міжнародних договорів України» [77, с. 335].

Для характеристики діяльності Конституційного Суду України у юридичній літературі вживається термін «правова позиція». Термін «правова позиція» на законодавчому рівні в Україні не визначений, хоча Конституційний Суд України дедалі частіше використовує його у своїх рішеннях і висновках у вигляді посилань на попередні правові позиції. На наш погляд, правова позиція Конституційного Суду України — це змістовна сторона рішення, висновку Конституційного Суду України. Правова позиція та рішення, висновок співвідносяться як зміст та форма. Конституційний Суд України формулює правові позиції як в мотивувальній, так і резолютивній частинах своїх рішень, що мають обов'язковий характер. Виходячи із загальнообов'язкового характеру рішень і висновків Конституційний Суд України правові позиції Суду є превентивними для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, посадовців і службових осіб, а не тільки для учасників сторін по конкретному спорі, який став предметом розгляду єдиного органу конституційної юрисдикції. В цілому діяльність органу конституційної юрисдикції сприяє стабілізації суспільно-політичної ситуації в державі. Правові позиції КСУ мають загальне значення, що дозволяє суду застосовувати їх надалі і по інших аналогічних справах [77, с. 334].

Що складає основу правової позиції? Наукові знання, правові доктрини, величезного значення набуває правова культура та правосвідомість суддів Конституційного Суду.

Особливої уваги заслуговують правові позиції актів конституційного суду як рішення щодо офіційного тлумачення, так і рішення щодо

конституційності. У мотивувальних частинах цих актів містяться правові позиції як результат розкриття змісту норм права, які мають нормативну силу [152, с. 39].

Вітчизняні вчені розглядають правові позиції як правову категорію - наслідок діяльності з компетентного офіційного тлумачення, яке отримує відображення в певній формі в актах повноважного суб'єкта [80, с. 43].

Зокрема, П. Ткачук правову позицію розглядає як «результат інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду у формі висновків, роз'яснень, правоположень, доктрин, у яких міститься тлумачення неявного смислу закону, правова оцінка або правове визначення, сукупність правових уявлень та знань щодо вирішення конкретної ситуації, які є обов'язковими для всіх суб'єктів правовідносин» [135, с. 10].

Варто підкреслити, що нині завдяки динамічній діяльності Конституційного Суду України із офіційного тлумачення та зважаючи на загальнообов'язковість його рішень і висновків, сформульовано правові позиції щодо низки загальних принципів права. Такі правові позиції мають особливо важливе значення для суб'єктів права нашої держави як шляхом посилення на рішення Європейського суду з прав людини, так і самостійно. «Серед них слід назвати такі:

- принцип верховенства права;
- принцип пріоритету природних прав людини;
- принцип справедливості;
- принцип визначеності, ясності й недвозначності правової норми;
- принцип розмірності як елементу принципу справедливості;
- принцип правової визначеності;
- принцип пропорційності» [80, с. 43].

Христова Г. зазначає: «...правові позиції є результатом системного тлумачення Конституційним Судом України законів та Конституції України і у концентрованому вигляді виражають не тільки «букву», а й «дух» відповідних законодавчих положень, мають загальнообов'язковий, нормативний характер і

містяться в його актах усіх видів, окрім внутрішньо організаційних» [141, с. 14].

Таким чином, саме правові позиції актів органу конституційної юстиції найчастіше слугують нормативним джерелом права. Ці позиції можуть застосовуватися на практиці разом чи окремо від положення Конституції або закону України, яке було ним витлумачено, оскільки закріплені в його актах положення мають правове значення для регулювання суспільних відносин [141, с. 20].

Стосовно актів, що приймаються Конституційним Судом України можна викласти наступне.

Особлива юридична природа актів Конституційного Суду України обумовлена насамперед тим, що вони улюбій своїй формі є актами тлумачення і, навіть у випадках правозастосування - тлумачення органічно втілено у зміст акту. Чим загальніше закон формулює правову норму або правовий принцип, тим більше проявляється самостійність Конституційного Суду при її тлумаченні та формулюванні більш конкретних правових положень. Саме ці конкретні правові положення, вироблені органом конституційної юстиції, є не чим іншим, як особливим, допоміжним інтерпретаційним актом, яким зобов'язані керуватися всі суб'єкти правових відносин України.

Положенням рішень Конституційного Суду України про визначення конституційності, притаманні ознаки норм права, до яких відносяться:

1) загальновизнане правило, яке формулюється державою і має загальнообов'язковий характер; 2) формальна визначеність; 3) загальний характер; 4) правило поведінки, що набуває якостей нормативності і загальнообов'язковості у чітко встановленому порядку; 5) правило поведінки, здійснення якого забезпечується державою. У деяких європейських країнах (наприклад, в Туреччині) Конституція прямо забороняє Конституційному Суду «діяти як законодавець» (ч.2 ст.153 Конституції Туреччини) [53]. Проте, в більшості цих країн заборона прямо не впливає зі змісту конституцій.

Діяльність органу конституційної юстиції носить характер «негативного законодавця». Але, як би ми не називали діяльність Конституційного Суду,

навіть при виконанні функцій «негативного законодавця», тобто при визнанні нормативного акту неконституційним - створюється нова норма права, яка відмінняє минулу, розповсюджується на невизначене коло випадків, є обов'язковою для всіх суб'єктів правовідносин в Україні та не підлягає оскарженню.

Висновки Конституційний Суд України у справах з питань відповідності Конституції України чинним міжнародним договорам України або тим міжнародним договорам, що вносяться на розгляд до Верховної Ради для надання згоди на їх обов'язковість щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту, щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України, хоча і несуть прецедентний характер для подальшої діяльності самого Конституційного Суду, однак не мають рис нормативності.

Що стосується актів тлумачення Конституції та законів України Конституційного Суду України, то єдиної точки зору немає ні в Україні, ні в зарубіжних державах. Фактично існують дві протилежні точки зору на зазначену проблематику. Одні автори стверджують про загальнонормативність тлумачень нормативного акту, як правило, обґрунтовуючи свою позицію обов'язковістю та загальністю рішень органу конституційної юстиції. Другі автори виступають проти цієї позиції та зазначають, що орган конституційної юстиції, при нормативному тлумаченні, не може модифікувати конституційну норму.

Акти тлумачення є невіддільними від самої норми, що розтлумачується, та не можуть бути застосовані поза нею. У цьому значенні акти тлумачення створюють підсистему правових актів, яка повністю залежить від головної підсистеми - нормативних юридичних актів. Акти тлумачення є інтерпретаційно-правовими актами. Рабінович П. М. визначає інтерпретаційно-правовий акт як «спосіб зовнішнього прояву встановленого компетентними органами формально-обов'язкового правила розуміння змісту юридичних норм» [117].

Юридична сила актів тлумачення повністю залежить від об'єкта тлумачення. І, якщо тлумачення закону може бути змінено Верховною Радою України через зміну закону, то тлумачення Конституції може бути зкореговано лише після зміни норми Основного Закону країни. І, хоча акти тлумачення Конституційного Суду України мають певні ознаки нормативності (загальнодержавний обов'язковий характер), однак вони не можуть розглядатися як самостійні джерела права. Вони є інтерпретаційними нормами, нормами-роз'ясненнями, несуть допоміжний характер та можуть бути застосовані лише у зв'язку з застосуванням відповідної самостійної норми. Інтерпретаційні норми не можуть бути нормативною основою для правозастосовчих актів. У тих випадках, коли існують прогалини в Конституції або необхідне видання законів для врегулювання певних відносин, Конституційний Суд повинен відмовлятися від здійснення тлумачення, у зв'язку з відсутністю предмета тлумачення.

Звичайно, повноваження, надані органам конституційної юстиції є значними та при невмілому використанні можуть завдати непоправної шкоди всьому суспільству, а тому при всякому тлумаченні неоднозначних положень Конституції, необхідно опиратися на визначені конституційні положення, що відповідають демократичним стандартам сучасної правової держави [136, с. 51-60]. Поняття, терміни, які містяться у тексті Конституції, повинні розглядатися як базові, загальновизнані. При підготовці, прийнятті та реалізації актів Конституційного Суду вони повинні слугувати підставою для тлумачення норм права. У протилежному випадку виникає протиріччя в системі законодавства. Не можна використовувати в тексті акту органу конституційної юстиції поняття, значення яких розходяться зі значенням, закріпленим в діючій Конституції.

Оскільки відповідь на питання про статус рішень КСУ своєю чергою залежить від відповіді на питання про природу офіційної інтерпретації взагалі, необхідним видається звернення до вчення про тлумачення текстів - герменевтики. Деякі її положення можуть пролити світло на природу означених вище ускладнень декларативної й конститутивної теорії тлумачення.

Герменевтика вчить, що тлумачення тексту - а рівною мірою і Конституції - є актом співавторства їх смислу. Значить і КСУ є співавтором смислу положень Основного Закону, отже, його юридичних норм. Офіційне тлумачення, отже, можна вважати природною формою смислу/ правотворчості [27, с. 130-131].

Офіційне тлумачення не є чимось суто зовнішнім щодо смислу Конституції. Воно розвиває сам цей смисл. Можна сказати так: кожен черговий акт тлумачення є «главою» в історії становлення смислу положення Конституції (от що мав на увазі Р. Дворкін, коли писав, що «тлумачення закону являє собою «ланцюговий роман» [30, с. 187]).

«Актам Конституційного Суду України притаманні певні особливості, які зумовлені насамперед природою органу конституційної юрисдикції. Особливості актів Конституційного Суду України полягають в тому, що вони:

- мають спеціальний предмет (об'єкт) - актами Конституційного Суду України вирішуються питання, віднесені до його виключної компетенції. Жоден інший державний орган не уповноважений вирішувати питання, які є предметом діяльності Конституційного Суду України;

- приймаються в особливому процесуальному порядку;
- є загальнообов'язковими на всій території України;
- є остаточними і оскарженню не підлягають;
- є засобом гарантування верховенства Конституції України на всій території держави, забезпечення прямої дії її норм і формування єдиного конституційного праворозуміння» [65].

Отже, можна зробити висновок, що інтерпретаційні акти Конституційного Суду України є різновидом правових актів, які приймаються Конституційним Судом України в межах своєї компетенції в певному процесуальному порядку є остаточними та загальнообов'язковими на всій території України.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження форм реалізації функцій сучасної держави надає змогу сформулювати наступні висновки.

1. Сучасна держава постає складним багатоаспектним соціальним явищем. Сьогодні для характеристики держави як сучасної неможливим видається характеризувати її як будь-яку державу, що існує в теперішній час, і має три обов'язкові атрибути: народ, територію, публічну владу. Глобалізаційні виклики, процеси інформатизації та діджиталізації, поява штучного інтелекту, необхідність виконання генеральної функції – забезпечення прав та свобод людини висувають нові вимоги щодо держави. Сучасна держава – це держава, яка є демократичною, правовою, соціальною державою.

2. Формування образу сучасної держави здійснюється під впливом багатьох чинників, зокрема, як такого як функцій, які вона виконує. Питання щодо функцій держави є одним з найбільш дискусійним в юридичній науці. Більшість авторів виходять з того, що функції держави – це основні напрями її діяльності, які обумовлені завданнями, що постають перед нею на тому чи іншому етапі розвитку. Саме в функціях виявляється соціальне призначення держави. Величезного значення сьогодні набуває й так звана номенклатура функцій держави, тобто виокремлення тих чи інших напрямів діяльності як першочергових. Це є свідченням динамізму суспільства та як наслідок еволюції й функцій держави.

3. Виходячи з вищевикладеного, теоретичне та практичне значення має і класифікація функцій сучасної держави, які відповідно до сучасних вимог зазнає трансформації. Так, на сьогодні свою актуальність втрачає розподіл функцій на внутрішні та зовнішні. Процеси інтеграції свідчать про умовність такого розподілу, оскільки кожна внутрішня функція набуває зовнішнього вигляду, і навпаки.

4. Важливою характеристикою сучасної держави постають поряд з функціями, і форми їх здійснення. Дане питання є предметом гострої дискусії і як наслідок достатньо значне коло різноманітних визначень та класифікацій. Форми реалізації функцій держави можна визначити як правову діяльність

уповноважених суб'єктів, спрямовану на виконання її завдань та здійснюються у певному процедурному порядку. Завдяки формам реалізації функцій держава набуває свого зовнішнього виразу.

5. Форми реалізації функцій держави в залежності від наслідків, які виникають в результаті їх здійснення, можна класифікувати на організаційні та правові. Правові форми реалізації функцій держави – це діяльність, що здійснюється уповноваженими суб'єктами в процедурній формі, результатом якої є видання правових приписів, що носять обов'язків характер, породжують правові наслідки, встановлюють права та обов'язки учасників суспільних відносин та забезпечуються державою.

6. В літературі існує декілька точок зору щодо видів форм здійснення функцій держави. Ми в даній роботі підтримуємо точку зору, відповідно до якої виділено наступні форми реалізації функцій держави:

- правотворчість – діяльність уповноважених суб'єктів, результатом якої є встановлення, зміна чи то скасування правових норм;
- правозастосування – діяльність уповноважених суб'єктів, в результаті якої вирішуються індивідуальні справи та встановлюються персональні права та обов'язки конкретних суб'єктів чи відповідальність конкретної особи за скоєне протиправне діяння;
- право інтерпретаційна діяльність – діяльність уповноважених суб'єктів з роз'яснення правових приписів.

Доведено, що названі види діяльності забезпечують виконання функцій держави відповідно до поставлених завдань і мають забезпечити цілісність і розвиток держави.

7. Правотворчість є формою діяльності держави, основним призначенням якої є впорядкування суспільних відносин шляхом створення джерел права, до яких відносяться нормативно-правові акти та нормативно-правові договори. За своєю значущістю вона займає провідне місце серед вищеназваних форм. Враховуючи витребуваність даної форми реалізації функцій держави, чітко визначено суб'єктів її здійснення, а також виокремлено стадії та принципи, відповідно до яких вона має здійснюватися. Зазначено, що правотворчість

поділяється на законотворчу діяльність та підзаконну. Виокремлено наступні принципи – засади правотворчості: законність, верховенство права гласність, наукова обґрунтованість, всебічне урахування і забезпечення прав і свобод особистості; врахування інтересів всіх соціальних груп і прошарків суспільства, гуманізму.

8. Обґрунтовано, що в сучасних умовах розвитку суспільства величезного значення набуває втілення норма права в реальне життя що відбувається завдяки такій формі реалізації функцій держави як правозастосування. Правозастосування є підзаконною діяльністю, проте це не зменшує призначення – індивідуальне регулювання суспільних відносин. Визначеними рисами даної форми є її здійснення суб'єктами, що наділені владними повноваженнями та можливість використання засобів правового примусу. Особливе місце в даній діяльності посідає судове правозастосування – здійснення правосуддя шляхом розгляду по суті справ і винесення індивідуально-правових актів, що встановлюють індивідуальні права та обов'язки сторін чи міру відповідальності за скоєне протиправне діяння. Особливістю даного виду діяльності є здійснення спеціальними суб'єктами – суддями.

9. З'ясовано, що право інтерпретаційна діяльність полягає в роз'ясненні сенсу та змісту правових приписів, здійснюється в процедурному порядку колом суб'єктів, що визначено Конституцією України і діючим законодавством. Результатом даного виду діяльності є прийняття інтерпретаційно-правових актів – різновиду правових актів. Особливе місце в системі таких актів посідають інтерпретаційні акти Конституційного Суду України, які містять правові позиції. Підкреслено, що в законодавстві відсутнє визначення правових позицій і дане питання потребує нормативного закріплення.

10. Форми реалізації функцій держави є важливими засадами утвердження в Україні правової демократичної, соціальної держави, а також забезпечення політичної та соціально-економічної стабільності в державі. Дане положення особливо актуальне в ситуації, що склалася в Україні внаслідок російської військової агресії.

Список використаних джерел

1. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012.
2. Андрусів Л. М. Техніко-юридичні та методологічні засади оприлюднення нормативно-правових актів. Івано-Франківськ : Кушнір Г.М., 2020.
3. Андрусяк Т. Г. Теорія держави і права. Львів : Фонд «Право для України», 1997.
4. Антологія української юридичної думки : в 10 т. / ред. колегія: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Видавничий дім «Юридична книга». Т. 8.
5. Антологія української юридичної думки. В 10 т. Т. 9. Київ : Видавничий дім «Юридична книга», 2004.
6. Апаров А. М. Адміністративно-нормотворчий процес як вид адміністративного процесу. *Держава та регіони. Серія право*. 2012. № 4(38).
7. Аракелян М. Р. Нова парадигма правозахисної функції сучасної держави. *Право України*. 2012. № 11-12.
8. Барандич С. Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки. *Науковий часопис Національної академії прокуратури*. 2014. № 4.
9. Бернюков М. П. Загальний зміст юридичної герменевтики. *Право України*. 2007. № 8.
10. Бистрик Г. Поняття правових форм Діяльності держави: теоретико-методологічні аспекти аналізу. *Юридична Україна*. 2009. № 11-12.
11. Білоус О. В. Принципи канони, способи тлумачення норм права : аналіз співвідношення категорій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія Право. 2020. Вип. 61. Т. 1.
12. Бобровник С. В., Щербельський В. Є. Правотворчість // *Юридична енциклопедія : У 6 т. Київ : Укр. енцикл.*, 2003. Т. 5.
13. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми: проблемні лекції. Дніпропетровськ : АМСУ, 2006.
14. Брагінська К. В. Характеристика і проблеми тлумачення права. URL: <http://surl.li/ccaeq>
15. Бриль К. І. Правозастосовний акт як особливий вид індивідуальних правових актів : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008.
16. Ващенко А. М. Правотворча діяльність органів і посадових осіб держави та місцевого самоврядування: проблеми і перспективи наукового пізнання. *Альманах права*. 2017. Вип. 8.
17. Ведерніков Ю. А., Грекул В. С. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005.
18. Веклич В. Форми й методи реалізації функцій держави щодо забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина. *Віче*. 2011. № 4.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. 5-е вид. К.: Ірпінь 2005. С.484.

20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпень; Перун, 2001.
21. Гайду С. В. Політична функція держави в умовах воєнного стану: трактування змісту в наукових дослідженнях. *Правничий часопис*. 2023. №1. Т. 3.
22. Гаращук В. М. До питання визначення окремих термінів в адміністративному праві. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3(9).
23. Гетьман Є. А. Нормативний процес органів виконавчої влади та його стадії. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 27.
24. Гетьман Є. Нормотворча діяльність органів виконавчої влади в Україні: правовий зміст і проблемні питання. URL: <http://www.kdpu-nt.gov.ua/bmrk/monografiya-normotvorcha-diyalnist-organiv-vikonavchoyi-vladi-v-ukrayini-pravoviy-zmist-i>
25. Глущенко Ю. М. Правотворча діяльність місцевих державних адміністрацій та основні напрямки її удосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 20 с.
26. Гнатюк Д. М. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007.
27. Гончаров В. Ще раз про юридичну природу рішень Конституційного Суду України. *Вісник Національної академії правових наук України* 2013. № 2(73).
28. Горбатюк В. Л. Багатоаспектна процедура тлумачення правових норм. *Інформація і право*. 2016. № 1.
29. Дашковська О. Р. Принципи нормотворчої діяльності: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Ч. II. Т. 1.
30. Дворкін Р. Цілість права // *Філософія права* : пер. з англ. Київ : Основи, 2006.
31. Декарт Р. Міркування про метод (щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках). *Психологія і суспільство*. 2015. № 2.
32. Джолос С. Поняття, ознаки та види сучасної держави. *Юридичний вісник*. 2009. № 3.
33. Джураєва О. О. Генеральна функція держави. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22.
34. Джураєва О. О. Класифікація функцій сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2005. Вип. 25.
35. Етимологічний словник української мови: у 7 т. редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1983. Т.6. У-Я.
36. Жидецька В. В. Про стадії нормотворчого провадження міністерства. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4.
37. Загальна теорія держави і права / за ред.. М. В. Цвіка, В. Д. Петришина, Л. В. Авраменко. Харків : Право, 2009.
38. Загальна теорія держави і права [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / за ред.. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002.

- 39.Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006.
- 40.Заплотинська Ю. І. Правотворча ініціатива щодо створення нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 2(І).
- 41.Зубенко А. В. Особливості поняття, структури, змісту та форми інтерпретаційних актів. *Держава і право*. 2011. Вип. 51.
- 42.Казанчан А. А. Правозастосувальна діяльність органів місцевого самоврядування України: питання теорії та практики : дис... канд.. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2005.
- 43.Кельман Л. М. Правозастосування як складова частина механізму правового регулювання. *Держава і право*. Вип. 26. 2004.
- 44.Кельман Л. М. Соціально-політичні фактори впливу на правозастосовну діяльність : дис... канд.. юрид. наук : 12.00 01. Львів, 2008.
- 45.Кельман М. С. До питання співвідношення понять правозастосовної діяльності та реалізації права: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4.
- 46.Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ : Кондор 2006.
- 47.Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права : підручник. Львів : Новий Світ, 2003.
- 48.Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. Київ : Юрінком Інтер, 2005.
- 49.Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1-2.
- 50.Колодій А. М. Конституція і розвиток права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 1998.
- 51.Коломоєць О. В. Митна функція сучасної Української держави: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014.
- 52.Конституційний Суд України. *Офіційний веб-сайт*. URL: <http://www.ccu.gov.ua/category/42>.
- 53.Конституція Республіки Туреччина з поправками / Опублікована у додатку Державної газети №17863 від 9 листопада 1982 року. BYEGM Матбаас-Анкара. 116 с.
- 54.Конституція України від 28 червня 1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- 55.Котюк В. О. Основи держави і права : навчальний посібник. С. 81-82.
- 56.Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Атіка, 2005.
- 57.Котюк В. О. Поняття і функції професійної правосвідомості особистості юриста. *Вісник Київського університету*. Серія «Юридичні науки». Київ, 1995. Вип. 33/34.
- 58.Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій : навч. посіб. Київ : Вентурі, 1996.

- 59.Кпейчиков М. Соціальна держава як політична реальність. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2.
- 60.Кравченко В. В. Муніципальне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2003.
- 61.Крестовська Н. М. Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права : підручник, практикум, тести. Київ : Юрінком Інтер, 2020.
- 62.Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права : підручник, практикум, тести. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019.
- 63.Крєтова І. Ю. Тлумачення права, доктрини, розвинуті Європейським Судом з прав людини : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015.
- 64.Кудлей Т. П. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ : НАДУ, 2009.
- 65.Лазарєв В. В. Юридична природа актів Конституційного Суду України // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листоп. 2020 р.). Харків, 2020. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/55f5caa1-2fef-4dfb-89ab-aaf222f0bec9>
- 66.Лата Н. Ф. Адміністративно-правове регулювання нормотворчої діяльності органів виконавчої влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь., 2004.
- 67.Левченко З. В. Контроль та нагляд за правотворчістю суб'єктів владних повноважень: постановка проблеми. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2019 № 12.
- 68.Ленгер Я. І., Бисага Ю. Ю. Реформа правової системи та нормотворчий процес: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Право. 2012. Вип. 18.
- 69.Лепіш Н. Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2015. Вип. 4.
- 70.Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : «Юристконсульт», 2006.
- 71.Магновський І. Й. Правозастосування як категорія особливої форми реалізації права. *Наукові праці НУ ОЮА*, 2020. Т. 21.
- 72.Макаренко Л. О. Теоретичні закономірності правових приписів : дис. ... канд.. юрид. наук. Київ, 2004.
- 73.Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероб. Київ : Атіка, 2023.
- 74.Манько Д. Г. Щодо широкого розуміння категорії застосування права. *Публічне право*. 2011. № 1.
- 75.Марцеляк С. М. Поняття та соціальне призначення принципів у праві // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2013. Вип. 22. Ч. II. Т. 1. С. 77-78.
- 76.Матвєєва Л. Г. Інтерпретаційна діяльність як чинник вдосконалення законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50.

77. Матвєєва Л. Г. Правоінтерпретаційна діяльність як чинник удосконалення законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50.
78. Матвєєва Л. Г. Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України. : дис. ... канд.. юрид. наук. Одеса, 2005.
79. Мельничук С. М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013.
80. Мельничук С. Правові позиції в актах інтерпретаційної форми правотворчої діяльності. *Слово національної школи суддів України*. 2016. № 1 (14). 2016.
81. Мельничук С. М. Функції сучасної держави в умовах воєнного стану. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 1.
82. Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів: рекомендації Мін'юсту України від 21.11.2000 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va041323-00#Text>
83. Михайлович Д. М. Офіційне тлумачення закону : автореф. дис. ... канд.. юрид. наук. Харків, 2003.
84. Молибога М. П. Класифікація тлумачення норм права. *Держава і право*. 2010. Вип. 50.
85. Молибога М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2.
86. Мотиль І. І. Становлення та розвиток внутрішніх функцій Української держави : дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01. Київ, 2007.
87. Нагнибіда В. Теоретичні засади правозастосування: поняття, ознаки, види. *Університетські наукові записки*. 2019. Том. 18. № 3(71).
88. Ничка Ю. Європейська міжнародна правотворчість: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2010. № 50.
89. Олійник А. Держава (внутрішні та зовнішні напрямки діяльності, функції) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред.. Ю. І. Римаренко та ін. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 1.
90. Олійников С. М. Функції держави і правові форми державної діяльності. *Державне будівництво і місцеве самоврядування*. 2012. № 23.
91. Онищук І. І. Правовий моніторинг: техніка прогнозування. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1.
92. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи. Київ : Юридична думка, 2001.
93. Оніщенко Н. М. Сучасне право розуміння (еволюція терміно-поняття «право» та «права» як явище соціальної дійсності. *Альманах права*. 2011. № 2.
94. Оніщенко Н. М. Юридичний процес як форма правової діяльності. *Право України*. 2002. № 7.
95. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Істина, 2007.

- 96.Павлишин О. В. Оптимізація правозастосовної діяльності: теретико-правові та логічно-філософські засади : навч. посіб. Київ : Київський Нац. ун-т внутрішніх справ, 2008.
- 97.Палешник С. І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016.
- 98.Пархоменко Н. М. Мета, завдання та принципи правового забезпечення нормотворчості Кабінету Міністрів України. *Правова держава*. 2011. Вип. 22.
- 99.Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерій ефективності (загальнотеоретичний аспект) : дис.... канд.. юрид. наук.: 12.00.01. Київ, 2016.
100. Перепелюк А. М. Принципи й вимоги як основоположні засади правозастосовувальної діяльності. *Альманах права*. 2012. Вип. 3.
101. Петришина М. О. Загальна характеристика нормотворчого процесу в органах місцевого самоврядування в Україні. *Право України*. 2010. № 4.
102. Плавич В. П., Плавич С.П. Засадничі принципи правотворчої діяльності як основа її ефективності. *Альманах права*. 2012. Вип. 3.
103. Плавич С. В. Теоретико-методологічні засади правотворчості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ., 2009.
104. Плакса В. І. Проблемні аспекти визначення поняття «суб'єкт законодавчої ініціативи». *Вчені записки ТНУ ім.. В.І. Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. №3. Т. 33(72).
105. Погорелова З. О. Законодавчий процес в Україні : проблеми теорії і практики : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004.
106. Погребняк С. Принцип верховенства права : деякі теоретичні проблеми. *Вісник академії правових наук України*. 2006. № 1(44).
107. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 лютого 2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> .
108. Про дослідницьку службу Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 11.08.2022 №438 : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438/22-%D1%80%D0%B3#Text>
109. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 №1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
110. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. №950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text> .
111. Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади : Указ Президента України від 9 лютого 1999 р. №145/99 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145/99#Text>
112. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-7111. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
113. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10.06.1997 р. № 503/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503/97#Text>

114. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
115. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
116. Прус Е. У. Складова ідеального застосування права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70.
117. Рабінович П. М. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 2.
118. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. Львів : Край, 2007.
119. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. 10-е вид., доповн. Львів : Край, 2008. С. 15.
120. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навчальний посібник. 9-е вид. зі змін. Львів : Край, 2007.
121. Рішення Конституційного суду України від 2 листопада 2004 р. №15-рп. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст.2975.
122. Романчук І. В. Етапи правотворчого процесу в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1.
123. Сімутін В. В. Інформаційне суспільство та його вплив на формування принципів механізму сучасної держави. // Духовні засади сучасного правогенезису : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «9-ті Прибузькі юрид. читання», присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав, наук України та 20-річчю юрид. освіти на Миколаївщині (Миколаїв, 29-30 листопада 2013 р.). Миколаїв, 2013.
124. Сімутін В. В. Принципи організації та діяльності механізму сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Одеса, 2015.
125. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2006.
126. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. 4-те видання. Київ : Алерта, 2021.
127. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 2-е вид., доповн. і перероб. Київ : Правова єдність, 2010.
128. Стеценко А. І. Деякі аспекти експертизи нормативно-правових актів як частини процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5.
129. Суходубова І. В. Динамічне тлумачення як засіб адаптації текстуальної форми законодавства до змін суспільних відносин. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. (Серія: Економічна теорія та право). 2014. № 2.
130. Тарахонич Т. І. Громадська думка: поняття, особливості та місце в правотворчому процесі. *Правова держава*. 2020. Вип. 3.

131. Телицька В. А. Правотворча форма діяльності місцевих рад: проблеми та особливості механізму прийняття актів місцевого самоврядування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 14.
132. Теорія держави і права : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Ромашова, Н. М. Пархоменко. Київ : КНТ 2007.
133. Теорія держави і права : навч. посіб. / упоряд. Л. М. Шестопалова. Київ : Прецедент, 2006.
134. Теорія держави і права : посібник для підготовки для іспитів / С. М. Тимченко Р. А. Калюжний, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша. Київ : Видавництво Паливода А.Н., 2006.
135. Ткачук П. Правові позиції Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 1.
136. Тодика Ю. М., Марцеляк О. В. Роль Конституційного Суду України в забезпеченні конституційних прав і свобод громадян України // Права людини і громадянина: проблеми реалізації в Україні / ред. кол.: П. М. Рабінович (голов. ред..) та ін.. Київ : Ін Юре, 1998.
137. Федик С. Є. Особливості інтерпретаційно-правової діяльності Європейського Суду з прав людини та Конституційного Суду України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип.15.
138. Фігель М. В. Поняття принципів правотворчості та основні підходи до їх класифікації. Наукові записки НаУКМА : Юридичні науки.. 2006. Т. 53.
139. Фондалюк О. В. Правозастосувальні акти – дії – нетипова форма правозастосувального рішення. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1997. №3.
140. Харитонova О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : дис ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2004.
141. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України : автореф. дис. ... канд.. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2004.
142. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-ІУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
143. Чабур С. В. Види правотворчості за суб'єктним критерієм. *Правова держава*. 2017. № 25.
144. Чабур С. В. Порівняльний аналіз існуючих підходів до поняття «правотворчість» і «механізм правотворчості». ***Правова держава*. 2016. № 24.**
145. Чабур С. В. Правотворчий процес і правотворчі процедури. *LEX PORTUS*. 2017. №2 (4).
146. Чабур С. В. Принципи правотворчості. *Вісник Чернівецького університету Національного університету «Одеська юридична академія*. 2017. Вип. 2.
147. Чаплюк О. І. Співвідношення суб'єктів національної та міжнародної правотворчості: методологічні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2.

148. Шаган О. В. Система принципів норма творчості. *Науково-інформаційний вісник*. Серія Право. 2014. № 9.
149. Шай Р. Я. Принципи та форми реалізації функцій держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 810.
150. Шапран Ю. В. Удосконалення механізмів захисту прав людини крізь призму сучасної **правотворчої** політики в Україні. *Альманах права*. 2020. Вип. 11.
151. Шевченко А. Є., Старостюк А. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Винниця, 2018.
152. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : дис. ... д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008.
153. Шпак Ю. А. Методологічні підходи до визначення поняття нормотворчості органів місцевого самоврядування. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2013. № 1.
154. Щерба С. П., Заглада О. А. Філософія : підручник. Київ : Кондор, 2011.
155. Юридична енциклопедія в 6 т. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України : редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова) та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія», 1999. Т.2 С. 538-539.